

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Київ 2019

УДК 323:327(091)+329.733(477)

П50

*За повного або часткового відтворення цієї публікації
посилаання на видання є обов'язковим*

Електронна версія видання: <http://www.niss.gov.ua>

Авторський колектив:

Яблонський В. М., канд. іст. наук, доц.;
Лозовий В. С., д-р іст. наук, проф.;
Валевський О. Л., д-р держ. упр., с. н. с.;
Здіорук С. І., канд. філос. наук, доц.;
Зубченко С. О., канд. політ. наук;
Ищенко А. Ю., канд. філол. наук, с. н. с.;
Карпенко М. М., канд. філос. наук, с. н. с.;
Литвиненко О. М., канд. філос. наук;
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф.;
Токман В. В., канд. філос. наук;
Черненко Т. В., канд. філос. наук

За загальною редакцією кандидата історичних наук, доцента *В. М. Яблонського*

П50 **Політика** історичної пам'яті в контексті національної безпеки України :
аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л.,
Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. — Київ :
НІСД, 2019. — 144 с.

ISBN 978-966-554-315-2

Висвітлено та проаналізовано низку актуальних безпекових (внутрішньополітичних та геополітичних) проблем сучасної політики історичної пам'яті України. Досліджено питання національної ідентифікації в контексті політики історичної пам'яті. Докладно розглянуто гуманітарну експансію РФ у царині української національної історії, в релігійній сфері (загрози Московського патріархату для національної безпеки України), а також дискурс минулого як один із інструментів формування антиукраїнських настроїв на Донбасі. Розкрито роль освіти, науки та культури у формуванні історичної пам'яті українського суспільства та подоланні деструктивного впливу російського чинника. Особливу увагу приділено історико-меморіальній тематиці у взаєминах з європейськими сусідами України.

На основі здійсненого аналізу надано висновки та рекомендації для органів державної та місцевої влади, державних установ і відомств (зокрема, щодо імперативів політики історичної пам'яті України в контексті відновлення територіальної цілісності та зміцнення української національної ідентичності; щодо протидії поширенню владою РФ та її проксі-суб'єктами фальсифікацій української історії; щодо реалізації конкретних заходів у науково-освітній та культурній царині тощо).

Для науковців, аналітиків, державних службовців і всіх, хто цікавиться проблемами національної безпеки та гуманітарної політики.

УДК 323:327(091)+329.733(477)

ISBN 978-966-554-315-2

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2019

ЗМІСТ

Вступ	5
Проблема національної ідентифікації в контексті політики історичної пам'яті	13
Національна історія як об'єкт гуманітарної експансії	26
Дискурс минулого як інструмент формування антиукраїнських настроїв на Донбасі	37
Історико-релігійна тематика як складова антиукраїнської політики: загрози Московського патріархату для національної безпеки України	53
Роль освіти і науки у формуванні історичної пам'яті українського суспільства та подоланні деструктивного впливу російського чинника	60
Культурна спадщина і національна політика історичної пам'яті	67
Проблеми історії та історичної пам'яті у відносинах із європейськими сусідами України	78
Висновки	107
Рекомендації	118
Авторський колектив	141

ВСТУП

Національна історія є одним із важливих засобів легітимізації суверенного існування нації та держави. Після розпаду Радянського Союзу проблема інтерпретації історії та переформатування історичної пам'яті стала надзвичайно актуальною як для України, так і для всього пострадянського простору, що було пов'язано з необхідністю конструювання сучасної ідентичності новопосталих незалежних держав. Переосмислення минулого мало консолідувати суспільство, виправдати обраний варіант посткомуністичної трансформації і легітимізувати владу політичних режимів. Відтак історична політика, політика пам'яті стали важливою складовою політики багатьох постсоціалістичних держав.

Після відновлення суверенітету України вітчизняні історики інтенсифікували дослідження національного історичного процесу, відтворюючи сукупність його політичних, соціальних, економічних і культурних аспектів. Однак запропонувати суспільству цілісний, консолідуючий концепт бачення минулого поки що не вдалося. Одна із серйозних перешкод на цьому шляху полягала в тому, що державна історична політика в Україні була не системною, а ситуативною, і формувалась на основі міксації радянської та української інтерпретацій історії.

Пострадянська Україна так і не завершила критичного переосмислення своєї історії. Відсутність об'єднувального історичного наративу, регіоналізація інтерпретацій історії України, постійні маніпуляції з мовним питанням — усе це істотно вплинуло на поглиблення політичних і соціокультурних міжрегіональних суперечностей, мало негативні наслідки для формування загальноукраїнської ідентичності, дестабілізувало суспільство, послаблювало державу.

У країні немає загальносуспільної згоди щодо «чужого», антиукраїнського характеру імперської та комуністичної влади, нав'язаної ззовні. Тому відбувалися запеклі політичні дискусії щодо інтерпретації російсько-імперського і тоталітарного радянського минулого між носіями різних конфліктних моделей пам'яті — «радянської», «національно-патріотичної» та «ліберальної». Антиукраїнські політики ділили країну масовими маніпуляціями історії, які десуверенізували свідомість, підважували основи державності. Криза ідентичності стала виявом стану невизначеності щодо усталеної загальноукраїнської системи суспільнополітичних цінностей, гострої конфронтації різновекторних політичних сил і, як наслідок, — неможливості визначення оптимального напрямку розвитку суспільства.

Проблема вироблення концепту історичної пам'яті та формування національної ідентичності ускладнювалася ще й тим, що в Україні тривав затяжний перехідний період, спостерігалися постійні коливання стосовно вибору напрямку цивілізаційного розвитку і свого місця в міжнародному співтоваристві.

Варто наголосити, що загрозу українській державності та суспільству несе діяльність Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП), яка фактично є філією Російської православної церкви (РПЦ). Викорис-

тання історико-релігійної тематики для утримання України в просторі російського впливу, нав'язливі заяви про «спільний цивілізаційний простір», «спільне історичне буття» і, врешті, твердження, що «ми – єдиний народ», а Україну нібито «вигадали в ХІХ ст.» – усе це складові реалізації антиукраїнських ідеологічних проектів російської влади.

В умовах гібридної війни Росія провадить гуманітарну агресію, спрямовану на руйнацію української державності. Історія перестала бути предметом лише наукових дискусій і перетворилася на справжню зброю. Головною метою історичної політики Росії є десуб'єктивізація України, тобто поширення твердження, що український народ завжди був не суб'єктом, а об'єктом історичного процесу. Україна подається лише як складова інших держав та їхніх історій, як продукт розпаду СРСР, без своєї історії, попередньої державної тяглості та традицій. Тому, за твердженнями російської пропаганди, Українська держава – це своєрідний «історичний нонсенс». Не маючи легітимації історичною традицією, вона неспроможна існувати, а відтак знову повинна стати частиною інших держав, передусім Російської Федерації (РФ), тому що в Україні та Росії нібито спільна історія.

Для десуверенізації України використовується також і «теорія змови», згідно з якою Росія оточена ворогами, котрі прагнуть її розчленувати. Тому для Кремля втілення української ідеї суверенного політичного життя – не прояв природного прагнення Українського народу, а завжди інтрига ворожих держав: Польщі, Австро-Угорщини, Німеччини, а нині – США та блоку НАТО. Відповідно, підтримка іншими країнами Української держави завжди розглядалася як антиросійська політика, причому Україна виставляється маріонеткою в політиці великих держав.

В аналітичній доповіді висвітлено, як маніпуляції дискурсом історії використовувалися в якості інструменту формування антиукраїнських настроїв у Південно-Східній Україні, а також як регіонально-історичні відмінності інспірували регіонально-політичні суперечності та розмежування, що, поряд з іншими чинниками, спровокувало військово-політичну кризу на Донбасі. Історичні міфи, перекручення та викривлення історичних фактів використовуються для виправдання сепаратистських рухів та застосування Росією військової сили. Тому у протидії военній агресії РФ чільну увагу слід приділяти загрозам у сфері історичної пам'яті.

У документі зазначено, що одним із найбільш значущих для національної безпеки напрямом освіти є знання історії своєї країни. Зважаючи на розвиток останніх подій у країні, коли російській пропаганді, що використовувала препаровані факти минулого, вдалося нав'язати частині населення сепаратистські погляди, антиукраїнські історичні стереотипи, переконуємося, наскільки важливе місце посідає політика історичної пам'яті. Тому дієвим чинником консолідації суспільства та зміцнення держави буде формування нової системи історичної освіти. Її осередням має стати наратив, який би нівелював суперечності між різними регіонами та різними сегментами українського суспільства і однаково викладався б у всіх регіонах України.

Констатовано, що в умовах гібридної війни Російської федерації проти України одним із провідних завдань історичної освіти має стати формування в учнів та молоді національних суспільно-державницьких цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності.

Увага читача привертається до надзвичайно актуальних проблем історичної пам'яті, питань виникнення історичних міфів та інтерпретації історії як політичними силами в Україні, так і сусідніми країнами. Вивчення сучасних міжнародних відносин, особливо у Центрально-Східній Європі, дає підстави стверджувати, що саме історія часто розглядається як проблема безпеки країн. Питання про спільну історичну спадщину, спільний релігійний та культурний простір є важливим у міждержавних відносинах регіону. Адже історичні прецеденти часто позиціонуються як такі, що легітимізують політичні дії тієї чи іншої сторони.

У виданні осмислюється актуальна проблема, що стосується формування нової консервативної ідеології в деяких країнах-сусідах (пострадянській Росії, посткомуністичних Польщі, Угорщині та ін.), що спонукає еліти цих країн маніпулювати історією для досягнення політичних цілей і, відповідно, переформовувати історичну пам'ять. Не секрет, що деякі сусіди України розглядають історію, релігію та мову щонайменше як інструмент культурної та духовної експансії і пропагандистського впливу.

У сучасних українсько-польських відносинах особливу напругу створює комплекс історичних питань (проблеми глорифікації ОУН та УПА, Волинської трагедії і пов'язаних з ними питань легалізації та відновлення українських пам'ятників на території Польщі та мораторію на пошук, ексгумацію і вшанування поляків, загиблих на території України). Свої подальші відносини з Україною польська сторона ставить у залежність від її власної історичної політики, вимагаючи від України скоригувати історичний наратив відповідно до польського бачення конфліктних історичних проблем.

Угорщина особливий наголос робить на педалюванні вирішення мовного питання. Окрім того, постійні вимоги автономії для закарпатської угорської громади з «історичною» аргументацією перебування цієї території у складі сусідньої держави, видача громадянам України угорських паспортів тільки посилюють напругу у взаєминах між двома державами.

У доповіді політика пам'яті розглядається передусім в таких аспектах: конструювання ідентичностей та формування соціального і політичного простору, інформаційно-пропагандистських впливів, освітньої, культурної та релігійної політики; інструменталізації історії у міжнародних відносинах.

Сучасна українська влада підкреслює значущість «відновлення і збереження національної пам'яті» для формування національної ідентичності та зміцнення державності, про що свідчить Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. № 534.

Актуальність реалізації всеукраїнської політики національної пам'яті на місцевому рівні констатується в Постанові Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 799, яка надає Українському інституту національної пам'яті можливість створити свої регіональні представництва. У 2019 р. планується відкрити п'ять філій у великих українських містах: Харкові, Львові, Вінниці, Одесі та Дніпрі. Основна мета їхньої роботи — зібрати якомога більше історичних відомостей для загальнодержавного дискурсу з урахуванням регіональних особливостей. Створення структурних підрозділів цього Інституту в регіонах

надасть можливість охопити кожна конкретну школу, музей, міську чи сільську раду, щоб набагато ефективніше здійснювати політику національної пам'яті.

Влада та громадянське суспільство України мають активніше використовувати потенціал історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності, консолідації соціуму, зміцнення держави.

Проблема національної ідентифікації в контексті політики історичної пам'яті

Політика історичної пам'яті належить сьогодні до однієї з найбільш актуальних суспільних проблем в Україні як проблема пострадянського і посттоталітарного суспільства. Адже історія як пам'ять суспільства є не тільки дискурсивною практикою, а й виконує цілком конкретні й зрозумілі легітимізаційні завдання: «узаконює» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо.

Легітимізація будь-якої новопосталої держави є актом тривалим та багатоскладовим. Конституція, гімн, герб, прапор, кордон, військо, національна грошова одиниця, самостійні владні інституції – невід'ємні атрибути державної незалежності. У цілому в Україні вже минув етап їхньої розбудови, хоча, зважаючи на зовнішні та внутрішні виклики, його ще остаточно не завершено.

У стані складних та неоднозначних трансформацій перебуває й більш глибока підстава легітимізації державної незалежності – національна ідентичність громадян.

Національна ідентичність – багатокомпонентне утворення, найбільш виразними складовими якого є національна самосвідомість, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення населення про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність тощо.

Змістом загальнонаціональної ідентичності є самоотождження людини з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, що є визначальним чинником реалізації та захисту внутрішніх і зовнішніх інтересів особистості. Очевидно, що головна мета формування національної ідентичності — це досягнення психологічного усвідомлення спільності долі всіх членів нації, незалежно від їхнього етнічного походження, формування почуття відповідальності громадян за існування та розвиток нації.

Кожна нація-держава формує свою ідентичність, яка уособлює і презентує її історичну та соціокультурну окремішність як в очах своїх громадян, так і на міжнародній арені. Недосформовані, з розбалансованою історичною пам'яттю ідентичності особливо вразливі перед натиском космополітичних викликів, експансіоністської політики інших держав.

Сьогодні зарано говорити про те, що проблема української ідентифікації громадян країни вирішена повністю. Згідно з соціологічними опитуваннями Центру Разумкова за 2016 р. ієрархія ідентичностей громадян України — типова для стабільних суспільств, проте проблемна для ще не сформованих націй, котрі до того ж перебувають у стані війни, як-от Україна. Так, найбільш важливою для громадян України й понині залишається їхня позиція в сім'ї. Друге— четверте місця посідають такі показники ідентичності людини, як-от її нинішня чи попередня професія, вікова група (а значить, і стан здоров'я та працездатність), гендерна належність (що теж впливає на характер зайнятості). І лише п'яту позицію в ієрархії цінностей посідає ідентифікація себе як громадянина України. Шосту та сьому позиції посідають ознаки «національність» і «належність до

України як країни, у якій я живу». Останні восьме—десяте місця в ієрархії цінностей посідають: релігійна належність чи ставлення до релігії; політичні симпатії до певної партії, групи чи руху ¹.

Для багатьох мешканців Криму та Донбасу українська ідентичність виявилася взагалі неприйнятною. А зараз кремлівські політтехнологи використовують окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) як майданчик для нівеляції загальнонаціональної ідентичності громадян України, пропаганди ідей, спрямованих на поглиблення існуючих регіональних, культурно-історичних, ідейно-світоглядних ліній можливого розколу українського суспільства. При цьому активно пропагується мова ненависті, тиражуються негативні етнічні, мовні, гендерні, конфесійні стереотипи, які перешкоджають налагодженню діалогу та порозумінню між мешканцями різних областей України. Проте й громадянами «ЛНР» чи «ДНР» на окупованих територіях, за словами Е. Джапарової, вважають себе лише 18 % ².

Найбільш значний ідентифікаційний потенціал, формування віри у спільність національного буття реалізується через історичний наратив як «конструювання історії».

Згідно з результатами дослідження, здійсненого Соціологічною групою «Рейтинг» у липні 2017 р., історія України вважається дуже важливою або важливою для національного самоусвідомлення у відповідях 83 % жителів України, 82 % вважають такою історію свого регіону (під

¹ Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства. URL: <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>

² «Заглушки» і дотації ТБ: у МІП розглядають три стратегії щодо окупованого Донбасу. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/zahlushky-i-dotatsii-tb-u-mip-rozghliadaiut-try-stratehii-shchodo-okupovanoho-donbasu-151379.html>

регіоном тут найчастіше розуміється область або дещо більша територія, яка охоплює історичний край, наприклад Галичину або Поділля). Відсоток тих, хто вважає дуже важливою або важливою для себе історію СРСР, теж значний – він складає 51 % опитаних. Серед джерел історичних знань для всього населення перше місце посіли розмови з родиною та близькими (40 %), потім – школа (38 %), книги (36 %), фільми (29 %), українські телевізійні канали (25 %) та Інтернет (24 %) ³.

Кореляція історичної пам'яті та національної ідентичності цілком вкладається у формулу, виведену Т. Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації» ⁴. Зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Історична пам'ять суттєво відрізняється від історичної свідомості, що ніби розлита, охоплює і важливі, і випадкові події, усмоктує і систематизовану інформацію (насамперед через систему освіти), і випадкову (через засоби масової інформації, художню літературу тощо). Натомість історична пам'ять за своєю суттю є вираженням процесу збереження та відтворення минулого досвіду народу, країни, держави (уроків історії) для можливого його використання у сучасній діяльності людей.

Фактично через ототожнення певної маси громадян із сконструйованою моделлю історичної пам'яті в процесі їх соціалізації відбувається конституювання й самого фено-

³ Українці про історію, культуру та польсько-українські відносини. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraincy_ob_istorii_kulture_i_polsko-ukrainskih_otnosheniyah.html

⁴ Kuzio, T. (1998). *Ukraine. State and Nation Building*. London: Routledge. P. 134.

мену нації. Нація може вважати себе сформованою, коли у переважній більшості населення країни сформоване отожднення з цією нацією у минулому, теперішньому й майбутньому. Складовою такого отожднення є і відповідна консолідована модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття цієї нації.

Історична пам'ять не тільки актуалізована, а й вибіркова – вона нерідко акцентує на окремих історичних подіях, ігноруючи інші. Можна стверджувати, що актуалізація та вибірковість історичної пам'яті пов'язані насамперед зі значущістю історичного знання та історичного досвіду для сучасності, подій і процесів, що відбуваються сьогодні, і можливого їхнього впливу на майбутнє. У цій ситуації історична пам'ять нерідко персоніфікується, і через оцінку діяльності конкретних історичних особистостей формуються враження, судження, думки про те, що ж є особливою цінністю для свідомості й поведінки людини та спільноти в певний період часу. Історична пам'ять, незважаючи на певну неповноту, володіє дивною особливістю утримувати у свідомості людей основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання на різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду.

Саме цим можна пояснити гостру для України проблему спільного осмислення та переживання історії країни, де одні й ті самі історичні події та особистості мають різні, а часом і протилежні оцінки. Історична пам'ять українців травмована сторіччями бездержавності, колонізації та культурної асиміляції. Сучасний її стан можна охарактеризувати як амбівалентний. Виявами цього є співіснування у колективній свідомості різних проєкцій українського минулого. Їх як мінімум дві: власне українська (що варіюється в спектрі від етнічно-патріотичної до мультикультурно-

ліберальної) та малоросійська (що містить проросійську та радянську компоненти).

Тому перспектива вирішення проблеми конструювання власної історії в Україні перебуває перш за все в площині власної інтерпретації історії країни. Проте, за даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, майже 44 % українських громадян вважали, що історія України є «невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії та Білорусі. Майже удвічі менше (24,5 %) дотримувалися думки, що лише Україна є спадкоємицею історії та культури Київської Русі»⁵.

Амбівалентність поглядів українців виявляється не тільки у ставленні до спільного «міфу про начала». Як свідчать соціологічні опитування, навіть зараз третина респондентів жалкує про розпад у 1991 р. Радянського Союзу, 55 % – не мають ностальгії за СРСР. Найбільше тих, хто сумує за минулим, – у південних та східних областях України, найменше – у західних⁶.

Така ж різниця поглядів стосується і ставлення до проголошення незалежності України. Найбільше тих, хто підтримує цю подію, – на Заході (93 %). У Центрі таких опитаних 76 %, на Півдні – 66 %, на Сході – 64 %. Водночас в останніх двох макрорегіонах кількість тих, хто має протилежну думку, становить 21–22 %. Причому рівень підтримки проголошення незалежності України вищий серед респондентів, молодших за віком, і тих, хто має вищий рівень освіти⁷.

⁵ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен та засади формування : монографія. Київ: НІСД, 2011. С. 273.

⁶ Настрої та очікування українців: регіональні особливості. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html

⁷ Патріотичні настрої українців. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/patrioticheskie_nastroeniya_ukraincev.html

Це ж стосується й інших подій історії України. Так, під час опитування, проведеного групою «Рейтинг» у вересні 2017 р., на запитання про необхідність визнання Голодомору актом геноциду українців у Західному регіоні «за» висловилися 91 % опитаних, у Центрі – 84 % респондентів, 65 % дали ствердну відповідь на Півдні України та 56 % – на Сході⁸.

Половина респондентів у Центрі країни підтримують визнання ОУН та УПА сторонами, що воювали під час Другої світової війни за свободу України. Водночас майже половина мешканців Сходу та Півдня не підтримують ідею визнання національно-повстанського руху. Чоловіки, молодші за віком громадяни, мешканці сіл, особи з вищою освітою та україномовні більше схильні до підтримки визнання ОУН та УПА, аніж інші категорії населення⁹.

На Заході спостерігається позитивне ставлення до політичних діячів, діяльність яких асоціюється з історією України, боротьбою за незалежність від колоніального гніту, – М. Грушевського, І. Мазепи, С. Бандери та С. Петлюри, тоді як на Сході переважає позитивне ставлення до історичних постатей, діяльність яких асоціюється з історією Росії та СРСР (т. зв. «спільною історією», яка для респондентів цього регіону має позитивну оцінку щодо розвитку України в згаданих державних утвореннях), – Петра І, В. Леніна та Й. Сталіна. Причому що вищий рівень освіти респондентів, то більш виражене їхнє позитивне ставлення до М. Грушевського, І. Мазепи та С. Петлюри. І навпаки, що нижчий рівень освіти респондентів, то більш

⁸ Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2017.html

⁹ До Дня захисника України. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/kodnyu_zaschitnika_ukrainy.html

виражене їхнє позитивне ставлення до В. Леніна та Й. Сталіна ¹⁰.

Стратегія, спрямована на прискорення національного самоусвідомлення українців, на жаль, значною мірою нівелюється під час політичного протистояння. Амбівалентність історичної свідомості українців експлуатується у перебігу виборчих кампаній та практиці боротьби за владу.

Якщо оцінювати сутність політики пам'яті з позицій спільного загальногромадянського, а не групового інтересу, то вона може розглядатися як різновид активності держави у публічній сфері, що спрямована на підтримання у суспільстві осмисленого бачення відносин у ланцюгу «минуле – сучасне – майбутнє», збалансованого ставлення до традицій та інновацій, розуміння важливості охорони культурної спадщини ¹¹.

Тому історична пам'ять у контексті державної політики пам'яті є функцією влади, що визначає, як спільноті потрібно уявляти минуле. Політика пам'яті завжди спрямована на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим. З цієї точки зору має сенс говорити про *державну політику пам'яті*, яку можна визначити як систему цілей і заходів, здійснюваних суб'єктом цієї політики задля створення таких умов, за яких особа ідентифікувала би себе з національною державою та/або з відповідним наддержавним утворенням.

Усе зазначене дає підстави стверджувати, що Українська держава є суб'єктом формування національної ідентич-

¹⁰ Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html

¹¹ Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 117.

ності, яка б засвідчувала тяглість наших національних державницьких традицій і нашу соціокультурну окремішність, а отже, остаточно й незворотно легітимізувала факт існування Української держави-нації.

Реалізація політики пам'яті має забезпечити появу в нашій державі загальноукраїнських смислів, значень, світогляду, цілісність культурного простору, усього того, що, як зазначалося вище, об'єднується концептом «ідентичність».

Українці долають непростий шлях зламу стереотипів, деміфологізації поглядів на своє історичне буття, вчать оцінювати національну історію за допомогою своїх, а не чужих категорій. Така трансформація колективної свідомості, зрештою, має дати цінний результат – остаточно «націоналізувати» історичний наратив, утвердити у суспільстві спільний погляд на українське минуле, а отже, допомогти нації об'єднатися довкола перспектив свого майбутнього.

Очевидно, що цей процес не може не зачіпати інтереси сусідніх країн, таких як Польща чи Угорщина, які жорстко відстоюють на нашій території вигідні їм ідентичності, вже не кажучи про Росію, для якої українська ідентичність є головною мішенню гібридної війни. І причина не тільки у тому, що їхній націоналізм зачіпає нашу мову і нашу територію. В цілій низці випадків фактично йдеться про навмисне провокування конфлікту ідентичностей. Звичайно, існує альтернатива – залишатися показово толерантними і дружніми щодо всіх посягань на національні інтереси держави. Таких агресивні сусіди люблять. Але треба усвідомлювати, що з такими не рахуються і на них не зважають. Особливо в умовах гібридної війни з Росією.

Тому-то, як влучно зауважив Д. Кулеба, можна, наприклад, не відкривати собі та світові свою історію. І не буде

сварок з Польщею. Але тоді нашу історію відкриє Польща. Можна не захищати українську мову. І не буде сварок з Угорщиною. Але тоді Угорщина захистить монополію угорської мови в межах проживання угорської меншини на Закарпатті. І Будапешт, і Варшава будуть при цьому праві з точки зору свого національного інтересу. Але у нас же свій інтерес. Звичайно, ми повинні чути своїх сусідів, але і вони повинні чути нас ¹².

Зараз українська модель історичної пам'яті не може не формуватись через включення в неї «правди переможених» – мільйонів знищених тоталітарною системою селян, інтелігенції, прямих політичних опонентів. У результаті картина минулого стає вірогіднішою, при цьому реалізуються інтереси тих соціальних груп, які зараз продовжують розвивати політичну, релігійну чи культурну «правду» колишніх «переможених».

Амбівалентність історичної пам'яті консервує та створює певну ідейну дезорієнтацію, яскравим проявом чого є одночасне існування у просторах міст та сіл як власне української символіки, так і символіки тоталітарного минулого. Це означає, що неможливо вибудувати національну версію історичної пам'яті в умовах, коли імена вождів тоталітарної доби увічнюються у пам'ятниках, назвах площ та вулиць поруч з іменами діячів, чие життя уособлює боротьбу України за незалежність та демократію.

Тому важливою складовою політики пам'яті є декомунізація символічного простору країни. Як вважає В. В'ятрович, згідно із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

¹² Кулеба Д. Сусіди, що біжать по лезу. URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/kuleba/ti-shcho-bizhat-po-lezu-susidi-2219667.html>

тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який був прийнятий Верховною Радою України 9 квітня 2015 р., станом на жовтень 2017 р. прогрес декомунізації оцінюється в ~95 %. На його думку, носії радянських цінностей нині є головним кадровим резервом терористичних загонів у т. зв. «ДНР» та «ЛНР». Тому питання декомунізації для України сьогодні стоїть не лише гуманітарної політики, а й політики безпеки¹³.

Як уже вказувалося, змістом історичної пам'яті є не стільки факти минулого, скільки стереотипізовані образи цих фактів, чіткіше – їхні оцінні уявлення. «Конструювання історії» є визначальним чинником для формування національної ідентичності тому, що сакралізація історичних подій, видатних особистостей, символізм цього процесу, поєднання в ньому раціонального та ірраціонального дають змогу поставити цю проблему на рівень архетипів юнгівського зразка. Тому вагомим контекстом «конструювання» історії є оптимальне співвідношення раціональної та емоційної складових, утвердження у її баченні соціального оптимізму. На сьогодні специфіка української історичної пам'яті, та й взагалі українського соціуму, полягає в тому, що в ньому домінує соціальний песимізм. Він простежується в широкому діапазоні: від історії військових поразок далекого минулого до нинішніх труднощів в економіці та політиці сучасності¹⁴.

Але пафос перемог чи, навпаки, гіркота поразок, їхніх передумов – це та стартова позиція, яка визначає налаш-

¹³ В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>.

¹⁴ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 498.

тованість нації на пошук причин невдач «своїх» або ж навпаки — з'ясування заporук перемог і звершень. У цьому контексті тривала бездержавність негативно позначилася на домінантних тенденціях концептуалізації історії України. Одна з важливих рис останньої, як вважають деякі вітчизняні дослідники, — це пафос трагізму та віктимності.

У редакційній політиці безлічі медіа, контрольованих Кремлем, можна розглядити єдину чітку стратегію маніпуляції, спрямовану на одну мету: провокування соціокультурної невизначеності серед громадян України та нагнітання почуття страху, безладу та анархії в країні, про що йшлося, зокрема, у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році»¹⁵.

Це досягається виконанням кількох смислових завдань.

По-перше, такі ЗМІ системно гіперболізують масштаб і значення внутрішніх проблем України, применшуючи результати й значення загрози російської агресії, російського впливу за часи незалежності.

По-друге, штучно, маніпулятивно розширюються межі дискусії та контекст новин — до межі абсурду, за якою непрофесійний глядач втрачає будь-які раціональні орієнтири й авторитети.

По-третє, прокремлівська медіа-мережа явно маніпулює питаннями й героями поточного порядку денного. Теми, значущість яких не відповідає об'єктивній реальності й соціологічним даним, штучно актуалізуються в ефірі. І навпаки. Найчастіше корупція важливіша за російську агресію.

¹⁵ Порошенко в Раді згадав про молитви та приказки. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/poroshenko-v-radi-zgadav-pro-molitvi-ta-prikazki-20170907635585>

По-четверте, реваншистська медіа-мережа штучно роздуває теми, які поглиблюють суспільні розбіжності й радикалізують погляди громадян.

Отже, можна стверджувати, що українська ідентичність і досі є «незавершеним проектом». Її формування – довготривалий процес, який і у «старих» націй тривав не одне століття. В Україні ця проблема, окрім загального змісту, має і свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення, засиллям в історичній пам'яті населення чужих міфів та стереотипів. Актуальним залишається питання пошуку оптимальної та прийнятної для більшості українців моделі національної ідентичності, яка б органічно поєднувала у собі як політичні (громадянські), так і соціокультурні складові, враховувала соціокультурну та мовну специфіку регіонів. З огляду на це національна приналежність громадян України має бути сформована насамперед на засадах спільного громадянства, утвердженні громадянських свобод, побудові консолідованої демократії, створенні умов для повноцінного та гармонійного розвитку культур усіх етносів України.

Національна історія як об'єкт гуманітарної експансії

Революція Гідності та обраний Україною європейський вектор розвитку призвели до гібридної війни з боку Росії, потужної інформаційної атаки на український гуманітарний простір. Як зазначалося, одним із засобів легітимізації власного існування нації та держави є історія. Тому, шукаючи ідеологічну опору для своєї політики, Росія сформулювала і почала втілювати агресивну історичну політику, спрямовану на розмивання національної свідомості та деструкцію української державності.

Під історичною політикою розуміють набір практик, за допомогою яких політичні сили або держави прагнуть затвердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі. Історична політика має три функції: 1) символічну (надання значущості події); 2) інтерпретативну (трактування події для потреб поточної політики); 3) ідентифікаційну (вплив на формування національної ідентичності). Історична політика – це вибір та трансляція державою системи суспільно-політичних цінностей. Відтак історична політика Росії щодо України – це нав'язування українському суспільству своїх цінностей.

На початку XXI ст. російське керівництво взяло курс на зміцнення влади та посилення впливу російської держави на міжнародній арені. Намагання Росії повернути собі

статус наддержави, яка повинна брати участь у формуванні основ світопорядку, пояснюється ними нібито існуванням окремої «великої російської цивілізації». Російська цивілізація – це держава разом із «руським міром», під яким розуміється мережа людей і спільнот за межами Російської Федерації, так чи інакше включених у російський культурний та мовний простір. Його основою є сакральне поняття «Святая Русь» і пов'язана з ним етнокультурна спільність східнослов'янських народів: росіян, українців та білорусів¹⁶.

Доктрина відродження Росії після розпаду СРСР (ця подія визначається росіянами як геополітична катастрофа) та її реваншу на пострадянському просторі базується на кількох засадах, серед яких: 1) «розділеність російського народу» і його право на возз'єднання; 2) «штучність» нових державних кордонів (розбіжність нових державних кордонів з національними, що розуміються як етнічні, вважається найбільшою історичною поразкою та загрозою безпеці Росії); 3) необхідність захисту співвітчизників, у т. ч. силовими методами. Претензії на статус «великої держави» спонукали російське керівництво сформулювати та втілювати великий наднаціональний проект «збирання земель» – Євразійський союз.

Успіх політики відновлення статусу «наддержави» неможливий без населення і ресурсів України. Боротьба за геополітичний вектор розвитку України ведеться в контексті ідеологічного обґрунтування цивілізаційного вибору Євросоюз – Євразійський союз. Аргументація кожною із сторін своєї позиції фактами з історії проковує пропаган-

¹⁶ Шангіна Людмила. «Русский мир» для України: російський і руський світи. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 4–5. С. 91.

дистсько-історичну війну. Росія ясно дає зрозуміти Україні та світу, що саме історичні прецеденти, події історії є легітимізуючим чинником її політичних кроків.

Революція гідності спонукала Кремль сек'юритизувати проблему українського шляху в Європу, тобто перевести її у розряд найважливіших для виживання російської нації і держави. Масові протести та зміна влади у Києві були інтерпретовані Москвою як державний переворот, інспірований Заходом на території, яка історично та цивілізаційно повинна входити у зону виключного впливу Росії. Оскільки в Україні «живуть мільйони російських людей», Росія повинна стати на їхній захист, адже вона є гарантом безпеки «русского міра»¹⁷.

Для того, щоб розхитати державність України, розколоти її та продемонструвати Заходу свою рішучість, російське керівництво почало втілювати дезінтеграційні проекти «Крим» та «Новоросія». Їхнім ідеологічним обґрунтуванням стала концепція «розділеного народу» та відновлення «історичної справедливості». Фактично офіційною стала ідеологія пострадянського реваншу, що включає в себе образ Росії — збирачки розділеного штучними кордонами «русского міра».

Російська влада вдається до історичних маніпуляцій, які нібито мають обґрунтувати право Росії на ті чи інші території. У риториці весни 2014 р. найбільш активно задіяною виявилася категорія «русского міра», співзвучна із символічними поняттями «споконвічно російська земля» (Крим), «російське місто» (Севастополь), «російська військова слава» (Чорноморський флот). Приклади з історії

¹⁷ Песков: Путин является гарантом безопасности русского мира. URL: <http://www.ng.ru/news/459954.html>

мають на меті привчити українців та світове співтовариство до думки, що Крим – це частина Росії¹⁸. Кримський півострів, приєднаний до Російської імперії в 1783 р. разом із кримськотатарським населенням, подається як «споконвічна російська земля». А входження Криму до складу України в 1954 р. визнається незаконним¹⁹. Як аргументи такої політики вводяться сакральні метафори, і анексія Криму виправдовується тим, що півострів для Росії є святим місцем (як «Храмова гора»), бо там хрестився князь Володимир²⁰. Ці аргументи історично дискусійні і хибні в логічному та правовому сенсах. По-перше, Володимир – київський князь, по-друге, виправдовування сучасних політичних дій тим, що відбулося з київським князем понад тисячу років тому, не може слугувати міжнародно-правовою підставою.

Іншим антиукраїнським дезінтеграційним проектом є т. зв. «Новоросія». Російська влада використовує цей термін, щоб пред'являти претензії на колишні нібито російські землі з переважаючим російським/російськомовним населенням. Керівництво РФ визнало «легітимними права етнічних росіян та російськомовних» і декларувало історичне право на існування «Новоросії» «від Харкова до Одеси»²¹. Цей політтехнологічний проект базується на маніпуляціях з історією та перекручуванні фактів, адже

¹⁸ Встреча с молодыми учёными и преподавателями истории. URL: <http://www.kremlin.ru/news/46951>

¹⁹ Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – председатель СФ. URL: <http://council.gov.ru/press-center/news/50024/>

²⁰ Послание Президента Федеральному Собранию. URL: <http://kremlin.ru/news/47173>

²¹ Пять громких заявлений Путина об истории Украины. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine

Харківщина, або Слобожанщина, а також більша частина Луганщини та Донеччини до складу Новоросії ніколи не входили. Росія наполягає на тому, що Новоросія була подарована Україні більшовиками, своїм корінням вона пов'язана з російською державою, а її жителі — це люди з трохи іншим менталітетом, яким важко порозумітися з українцями. Сучасна українська влада нібито проводить імперську політику стосовно населення Південного Сходу, а воно чинить опір політичному режиму («фашистському») та вектору руху України (європейському), який нав'язується населенню²². Російською владою та ЗМІ це інтерпретується як «цивілізаційний вибір» населення цього регіону на користь геополітичної підтримки Росії в боротьбі із «Заходом». Оскільки жителі південно-східних районів України — це нібито інший народ, то вони не сепаратисти, а прагнуть реалізувати право на самовизначення.

Історичне підґрунтя проекту «Новоросія» украй хитке. Повноцінної самобутньої землі або республіки з такою назвою ніколи не існувало. Історично сформованих кордонів, окремої історично створеної земельної символіки у Новоросії не було. Її населення ніколи не вело боротьби за якісь окремі автономні права. Отже, проект «Новоросія» сконструйовано, щоб розколоти Україну, пояснити нібито іншу самоідентифікацію жителів Південного Сходу, продемонструвати існування національної ідентичності, альтернативної українській, довести неможливість співіснування з українцями в одній державі, виправдати нав'язувану їм ідею регіональної окремішності, яка повинна перерости в державність.

²² Круглый стол «История и культура Новороссии» в Царицыно. URL: http://rushistory.org/?page_id=3489

Історична політика, що проводиться російською владою в період В. Путіна, спрямована на вироблення і впровадження в суспільну свідомість концепції національної історії, в якій держава постає як основний сенс російської історичної традиції. Особливо затята боротьба в українсько-російському історичному протиборстві ведеться за спадщину Київської Русі (у Росії цей термін часто замінюється терміном «Древнерусское государство»). Ядром легітимації російської держави є твердження, що єдиним спадкоємцем Київської Русі є середньовічна Росія. На прикладах історичного минулого доводиться міф про єдину давньоруську народність Київської Русі, з якої надалі виокремилися росіяни, українці та білоруси. Водночас постулюється його імперський різновид – існування триєдиного «русского народа», який нібито складається з великоросів, малоросів та білоросів. Концепцію підтверджували етимологічними засобами, щоб довести:

- 1) спільність між словами «російський («рускій»)» і «Русь», тобто первородність росіян в історії Київської Русі та їхнє пріоритетне право на стародавню культурну та державну спадщину;
- 2) ототожнення «України» з окраїною, що «підтверджувало» культурно-історичну і політичну другорядність українців.

Хоча за режиму Путіна бачимо спробу стимулювати дискурс про походження російської держави з Новгороду і Пскова, а не Києва, все ж тема Київської Русі залишається однією з центральних в історичній політиці РФ. Одним із прикладів, як ця тема використовується в сучасній політиці, є заява Путіна про те, що Київська Русь була ядром Російської імперії і з тих пір росіяни й українці мали спільну історію, культуру і менталітет, подібні мови. Звідси висно-

вок: росіяни та українці – один народ ²³. Путін чітко акцентував, що Київська Русь і Росія – це тотожні поняття. Такі заяви є ідеологічним обґрунтуванням російською владою права не лише втручатися у внутрішні справи України, а й проводити політику її повної інкорпорації в російську державу. Якщо Україна, втілюючи традиції власної державності, стає суб'єктом геополітики, інтегрується з Європою і виходить зі сфери впливу російської цивілізації, це підриває легітиміацію Росії як тисячолітньої держави, Росія втрачає історичне підґрунтя. Сучасна українська влада підкреслює значущість Київської спадщини для національної ідентичності та державності – це засвідчує Указ Президента України «Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України» від 25 лютого 2015 р. № 107/2015 ²⁴.

Шукаючи історичні події, придатні для політичного використання, російська влада все більше звертається до радянської історії. Історія СРСР подається як історія «великої держави» в контексті міфу про переможну «Велику Вітчизняну» війну, як перемогу певного «історичного проєкту», що став можливим завдяки об'єднанню в межах СРСР багатьох народів на чолі з російським.

Символ «Великої Перемоги» завдяки його інтенсивному політичному використанню, з одного боку, та вкоріненості у масовій свідомості – з іншого, виступає у якості важливої вузлової точки сучасної російської ідентичності.

²³ Путин: «Русские и украинцы – один народ». URL: <http://www.km.ru/v-rossii/2013/09/04/barak-obama/719884-putin-russkie-i-ukraintsy-odin-narod>

²⁴ Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України : Указ Президента України від 25.02.2015 № 107/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107/2015>

Цей міф нав'язується й українцям як одна з основ історичної пам'яті народу. Підґрунтям таких поглядів є ідея «цивілізаційної єдності» останніх із Росією.

«Велика Вітчизняна» війна інтерпретується в Росії як велична місія звільнення від всесвітнього зла, коли Червона армія нібито врятувала Європу і все людство. Підкреслюючи значення перемоги у цій війні, В. Путін надав події особливий гуманістичний сенс, назвавши її «торжеством цивілізації над фашизмом», а солдатів «Великої Вітчизняної» – «солдатами свободи». Така інтерпретація пов'язана з проблемою відносин на пострадянському просторі: Україні, країнам Балтії та іншим наголошується, що радянські солдати, перемігши гітлерівців, принесли свободу, тоді як у цих країнах починає домінувати думка про те, що прихід Червоної армії був повторною окупацією. До того ж, гуманістичний спадок перемоги Путін представляв як спільне надбання «колишніх республік СРСР, а нині незалежних держав», якому потрібно «разом відповідати», прозоро натякаючи на потребу нового об'єднання²⁵.

В Україні міф «Великої Вітчизняної» війни Радянського Союзу був частково заміщений міфом української національно-визвольної війни УПА проти Німеччини та СРСР, але така інтерпретація поділяється не всіма. Частина українців (особливо у Південно-Східному регіоні) залишаються прихильниками радянської та російської точок зору на події війни 1941–1945 років. У своїй історичній політиці Росія враховує це і намагається масовим вкиданням певного історичного матеріалу поглибити розкол історичної свідомості українських громадян. У Росії стверджують, що

²⁵ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. URL: http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml

спроба виробити український погляд на історію є елементом широкомасштабної кампанії Заходу, спрямованої на перегляд змісту та підсумків Другої світової війни, боротьбою за геополітичний переділ світу.

Міфологія війни активно використовується Кремлем у внутрішній та міжнародній політиці. Російська влада перетворила ідею фашизму на інструмент політичної боротьби. Постійно акцентуючи тему «неонацизму», тиражуючи інформацію про «фашистів», кремлівська пропаганда ставить за мету:

- 1) у внутрішньоукраїнському контексті – розколоти країну і потрактувати діяльність сепаратистів як боротьбу з фашизмом;
- 2) у внутрішньоросійському контексті – створити образ ворога і викликати потребу з ним боротися;
- 3) у зовнішньополітичному контексті – зробити вразливими для критики позиції прихильників України за підтримку нібито «фашистського режиму».

Не випадково між подіями війни з нацизмом та сучасністю проводяться певні аналогії – кремлівській пропаганді важливо переконати всіх, що Україну захопили саме «фашисти». Звірства нацистів під час Другої світової війни ототожнюються з діями українських військ на сході країни. Риторика, пов'язана з «Великою Вітчизняною» війною («каратели», «нацисти», «ополченці»), почала використовуватися для опису того, що відбувається в Україні. Російські політики стверджують, що київські радикали посягають на життя жителів Південного Сходу України за те, що ці люди пам'ятають «свою історію», шанують «Велику Перемогу» і хочуть говорити «рідною мовою»²⁶.

²⁶ Нарышкин: юго-востоку Украины угрожают за то, что они помнят историю. URL: <http://ria.ru/world/20140505/1006594869.html>

В останні роки під час відзначення чергових річниць закінчення Другої світової війни російська пропаганда активно використовує проти України міф «Великої Перемоги», вкидаючи у медійний простір тезу про прихід до влади сил («фашистів», «нацистів»), які були переможені у Другій світовій війні («Великій Вітчизняній» війні) і яких знову треба перемогти ²⁷.

Причинами кризи історичної свідомості та національної пам'яті в Україні є:

- 1) слабкість державної історичної політики;
- 2) масове використання російською пропагандою та місцевими проросійськими силами антиукраїнських інтерпретацій історичних подій;
- 3) деструктивні зовнішні інформаційні впливи та пропаганда із використанням викривлених трактувань історичних фактів; регіоналізація історичної пам'яті;
- 4) конфронтація радянської та української державницької моделей викладу історичних фактів;
- 5) слабкість інформаційного забезпечення політики національної консолідації шляхом пропаганди історичних знань та формування національної пам'яті;
- 6) недостатність масової науково-популярної роботи.

Революція Гідності, соціально-політична криза, криза національної пам'яті в Україні зумовлені процесами трансформації пострадянського посттоталітарного русифікованого суспільства у суспільство українське, громадянське, демократичне. Гуманітарним складником цієї трансформації є проблема трактування української історії.

²⁷ Спикер госдуми РФ Нарышкин: в Новороссии идёт восстание против оккупации. URL: <http://rusvesna.su/news/1413290480>.

Отже, історична політика РФ підпорядкована геополітичній стратегії та спрямована на реалізацію широко-масштабних цілей. Вона визначається пропагандистськими завданнями, виконання яких передбачає використання історії для обґрунтування зовнішньої політики держави. Історичну політику Росії стосовно України слід розглядати в контексті реалізації таких важливих геополітичних проєктів, як-от «руській мір», «Євразійський союз», які мають на меті інтеграцію пострадянського простору, а в перспективі, використовуючи міфологію «цивілізаційного вибору», — повну інкорпорацію в російську державу.

Дискурс минулого як інструмент формування антиукраїнських настроїв на Донбасі

Зважаючи на значну регіоналізацію історичної свідомості в країні, антиукраїнські сили особливо потужно використовували маніпуляції з історією у південно-східних областях.

Після здобуття Україною суверенітету реалізація українського державного та громадянського проекту як системи заходів, спрямованих на демократизацію, деконструкцію тоталітарної владної моделі, поширення української мови та культури, національного історичного нарративу, формування загальноукраїнської національної ідентичності, зіштовхнулася на Донбасі з атавізмами комуністичного режиму, які характеризуються ідеологізованою соціокультурною моделлю надетнічної ідентичності «радянської людини», основаної на домінуванні російської мови та культури, радянського історичного дискурсу, пануванні авторитарно-патерналістських орієнтацій, сакралізації влади й ідеології, культури сили. Після десятиліть незалежності України Донбас залишався носієм радянської політичної культури, де населення здебільшого сповідувало радянські цінності. Соціологічні опитування у 2014 р. свідчили, що 61 % жителів Донбасу жалкують про розпад СРСР.

У СРСР історію використовували виключно з пропагандистською метою. Радянським людям вдалося нав'язати уявлення про те, що найвизначнішою подією в історії

XX ст. була перемога, здобута в 1945 р. над нацистською Німеччиною. Ця перемога для пострадянських суспільств продовжувала залишатися символом, який був найважливішим елементом позитивного самообразу, критерієм, що задає певні норми оцінки минулого аж до розуміння сьогодення та проєкції майбутнього. Багато жителів Донбасу ще й досі сприймають своє минуле крізь призму радянського світобачення, тому для них перемога Червоної армії над нацистською Німеччиною стала складовою ідентичності, пов'язаною зі спільним героїчним радянським минулим і Росією як спадкоємицею СРСР. Відтак у мешканців краю є особливий пієтет до «свята Перемоги» у «Великій Вітчизняній» війні та відзначення 8-го вересня як Дня визволення Донбасу.

У добу незалежності завдяки розгорнутій потужній пропагандистській кампанії антиукраїнських сил як всередині країни, так і в Росії, жителям Донбасу нав'язувався гіперболізований стереотип, що поширення української мови та культури, національної версії історії – це прояв націоналізму, а отже, «нацизму» та «фашизму».

Місцевим проросійським силам знадобилися ідеї, дискурси, наративи, які були здатні консолідувати навколо них населення українського Сходу. У межах мобілізаційних технологій, що мали би забезпечити підтримку електорату Партії регіонів, інших партій та організацій – симпатиків «руського міра», почалися пошуки історичних фактів та образів історичної пам'яті, які надавали би підстави визначати певні політичні сили як «захисників» інтересів регіону. На цьому ідеологічному підґрунті в маси просувалася ідеологема про особливість та окрему «ідентичність Донбасу», яку активно використовували антиукраїнські політики.

Ідеологема «особливості Донбасу в Україні» ґрунтується на символічному репозиціонуванні минулого Східної України (Новоросія, Всесоюзна кочегарка тощо), а з урахуванням поліетнічного характеру населення краю визначальним стає радянський етап (соціалістичний інтернаціоналізм) з комбінацією символічних елементів комуністично-індустріального характеру (Донбас – головна економічна база держави) та героїзації людини праці. Культивувався місцевий патріотизм, що базувався на ідеї «малої батьківщини», вбудованої у Радянський Союз. А радянська свідомість тісно пов'язувалася з державним патерналізмом, який Партія регіонів намагалася втілювати на регіональному рівні. Тому на Донбасі олігархічна Партія регіонів «стала уособленням радянської трудової ідеології, замінивши собою Компартію» і запропонувавши замість державного патріотизму «любити свій регіон і свою партію»²⁸. На підтримку цього в 2011 р. вийшов збірник нібито аналітичних матеріалів «Проблеми регіональної ідентичності Донбасу», де історію краю показано як своєрідну периферію «Російської цивілізації». Закінчувався збірник проектом «Концепції регіональної самобутності Донбасу»²⁹.

Значні рудименти радянської політичної культури, що базувалася на протистоянні та боротьбі «наших» та «ворогів», спонукали політтехнологів використати радянський міф «Великої Вітчизняної» війни та культ «Перемоги». Ця позиція близька свідомості жителів Донбасу, оскільки відсилає до сімейної пам'яті і формує почуття позитивної

²⁸ Ніколаєць Ю. Роль мас-медіа Донбасу у формуванні історичної пам'яті населення регіону наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. URL: <http://pravoznaves.com.ua/period/article/58549/%DE>

²⁹ Проблемы региональной идентичности Донбасса : сб. аналит. статей / авт.-сост. Алексей Иванов, Алексей Мартынов. Донецк, 2011.

історичної спадкоємності. Як ідеологічну основу такої боротьби було використано «антифашистську ідею», ідею боротьби з «бандерівщиною», «західноукраїнським фашизмом». Політика «регіоналів» з точки зору використаної знакової системи була націлена на посилення розколу країни. До того ж на Донбасі упереджене ставлення до жителів Західної України як нібито колаборантів та прибічників нацистів сформувалося ще в радянські часи. Наповнення новопосталої держави українським змістом ототожнювалося з поширенням «галицького націонал-екстремізму», проявами «фашизму». На Донбасі дерусифікацію України пояснювали як спроби українських націоналістів провести тотальну «бандеризацію».

Під час виборчої кампанії 2004 р. було широко апробовано антифашистський дискурс. І це спрацювало: у Донецьку вивішувалися плакати кандидата в президенти В. Ющенка (виступав за українську інтерпретацію історії та державність української мови) з нацистською символікою, а населенню доводили, що він — «український фюрер». Після Помаранчевої революції «регіонали» переконували Донбас, що Майдан — це «нацистський путч» «западенців». У 2007 р. в Луганську створено пересувний «Музей жертв Помаранчевої революції», де частина експозиції присвячувалася викриттю «бандерофашизму». Для музею спеціально створили фільм «Що таке фашизм». Поряд із світлинами Гітлера були виставлені портрети тогочасних державних демократичних лідерів — Ю. Тимошенко та В. Ющенко. З початком навчального року до музею приводили школярів та студентів³⁰.

³⁰ У Луганську відкрили пересувний «Музей жертв Помаранчевої революції» у десятиох «примірниках». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/968356.html>

Боротьбу з «фашизмом» очолила влада східних областей. На День Перемоги у Донецьку проводилися великі паради, а також військові реконструкції з бутафорською зброєю. У Луганську реконструювали визволення міста за участю авіації та артилерії. Водночас «регіонали» та комуністи створювали «антифашистські» організації, які ґрунтовно критикували Галичину та Україну. У м. Сватовому (Луганська область) у червні 2008 р. встановили пам'ятний знак жителям Сватівського району, які «загинули від рук вояків ОУН-УПА». У 2009 р. місцева влада лякала населення Луганщини, що «націонал-фашистська» ідеологія стає мало не складовою частиною «державної ідеології». Нібито в Україні вже пройшов процес інституалізації «фашистського» руху, а «помаранчева» влада намагається скасувати святкування Дня Перемоги.

За часів президентства В. Януковича боротьба з «фашизмом» набула загальнодержавного масштабу. Активізувалася політика правлячого табору з відновлення радянсько-ностальгійного нарративу пам'яті і дискредитації українського національного руху як «націоналістичного». У місцевих проросійських засобах масової інформації акцент робився на перемозі у війні радянського народу (на чолі з російським), натомість українці зображувалися досить часто як «зрадники, бандерівці, фашисти». У 2010 р. у Луганську за участі відомих «регіоналів» – представників центральної влади з великим розголосом відкрито ще один пам'ятник жертвам ОУН-УПА. Напис на постаменті: «Жителям Луганщини, які полягли від рук карателів-націоналістів з ОУН-УПА. 1943–1956 рр.» сповіщав, що західні українці нібито вбивали східних українців.

На Донбасі «антифашизм» став своєрідною ідеологією – під знаменник «Великої Перемоги» підводилося все

політичне життя регіону³¹. На організованих мітингах наголошувалося, що «збереження цілісності нашої країни може бути забезпечено тільки загальнонародною протидією загрозі фашизму»³². Суспільство жорстко ділилося на «своїх» та «ворогів». Усі громадські рухи, організації Луганщини, які не приєдналися до Антифашистської асамблеї, проголошувалися «посібниками сучасних фашистів».

«Регіонали» виділяли значні кошти на різноманітні фестивалі, військово-патріотичні ігри та історичні реконструкції, фотовиставки. Місцеві телерадіокомпанії знімали фільми і телепередачі, присвячені військовій тематиці, організовували «круглі столи» та конференції проти поширення «фашизму». Партія регіонів цілеспрямовано створювала «фашистські» фобії на Донбасі та в усій Україні. Засновувалися проекти, в рамках яких «регіонали» намагалися довести існування «фашизму» в Україні. Так, один із проектів називався «В Україні – фашистське обличчя». Зокрема, на відповідне дослідження Інституту соціології НАНУ «регіонали» надали 4 тис. доларів США³³.

Пропаганда культу «Перемоги» цементувала стереотип про «розколоту Україну», який ділить українців на «западенців-фашистів» та жителів Сходу – «інтернаціоналістів-антифашистів». Українська ідентичність поступово стала пов'язуватися з «націоналізмом» та «фашизмом», а російська – з «інтернаціоналізмом» та «антифашизмом» (з акту-

³¹ Вихров Максим. Как культ Победы помог начать войну на Донбассе. URL: <https://inforesist.org/kak-kult-pobedy-pomog-nachat-voynu-na-donbasse/>

³² Общественники Луганщины призывают всех луганчан объединиться, чтобы противостоять неонацистской идее. URL: <http://oblrada.lg.ua/content/obshchestvenniki-luganshchiny-prizyvayut-vsekh-luganchan-obedinitysya-chtoby-protivostoyat-ne>

³³ Документи о том, как Партия регионов создавала «фашистские» фобии на Донбассе. URL: http://ipress.ua/ru/mainmedia/dokumenty_o_tom_kak_partyya_regyonov_sozdavala_fashystskye_fobyu_na_donbasse_65553.html

алізацією старої радянської самосвідомості «народу, який переміг фашизм»). Штучно протиставлялися «україномовний проєвропейський Захід» і «проросійський, ностальгуючий за Радянським Союзом Схід». У такий спосіб населення України поділялося на дві соціокультурні спільноти з різною історичною пам'яттю та ідентичністю, яким важко співіснувати в одній державі.

Створюючи навколо «Великої Вітчизняної» війни мілітаристський культ, демонізуючи «українців-фашистів», «регіонали» закладали ідеологічні засади антиукраїнських подій весни 2014 р. Сепаратистам не довелося вигадувати майже нічого нового, щоб виправдати захоплення влади, заклики до втручання Росії та розв'язування війни проти України. Перемога Євромайдану оголошувалася «фашистським путчем». Нагнітання страху перед «українським фашизмом» легітимізувало дії заколотників та «владу» т. зв. «ДНР» і «ЛНР». Вони стверджували, що народ Донбасу мобілізувався саме на боротьбу з «фашизмом», ставлячи на чільне місце пам'ять про перемогу радянського народу у «Великій Вітчизняній» війні.

Радянські та російські моделі поглядів на Другу світову війну активно використовуються й сьогодні у трактуванні війни на територіях ОРДЛО. У квазіреспубліках відбулося декілька «антифашистських» з'їздів, на яких стверджувалося, що «антифашистська боротьба в Новоросії – продовження боротьби радянського народу з фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни»³⁴.

З метою дезінтеграції України як доказ існування окремої донецької ідентичності використано факт існування у

³⁴ Антифашистская борьба в Новороссии – 20 мая 2015. URL: https://antifashist.org/news/antifashistskaja_borba_v_novorossii/2015-05-20-3078

1918 р. Донецько-Криворізької республіки (ДКР). У грудні 2005 р. у Донецьку було офіційно зареєстровано міську організацію під назвою «Донецька республіка», яка просувала в маси ідеї надання особливого статусу східним областям України і навіть утворення спадкоємиці ДКР – «Донецької народної республіки».

Довідково. Ще в 2006 р. у донеччан збирали підписи на підтримку цього проекту. А 9 лютого 2006 р. у Донецьку створено сепаратистський проект – Міжрегіональну федерацію громадських організацій «Донецька федеративна республіка». До складу «федерації» увійшли регіональні сепаратистські громадські організації, а саме: Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька, Харківська, Херсонська республіки ³⁵. Організатори «федерації» називали себе правонаступниками ДКР. На свято революції, 7 листопада 2006 р., у Донецьку «республіканці» в будьонівках, озброївшись саморобними дерев'яними гвинтівками, провели революційний марш із гаслами «Ні – бандерівській окупації!» «За російську мову! За федерацію!», який зібрав близько 400 учасників.

Створення пролетарської Донецько-Криворізької республіки протиставлялося Українській Народній Республіці (УНР), яка кваліфікувалася як буржуазна. Поширювалася думка, що свого часу населення Донбасу, якому були далекі ідеї українського сепаратизму і націоналізму, відстоюючи своє право залишитися в складі Росії, підтримало проголошення Донецько-Криворізької республіки як складової частини РРФСР, і виступило проти Української Центральної Ради.

Ідеологами проекту існування Донецько-Криворізької республіки трактувалося як один із символів «донецької окремішності», навіть державницької традиції, і нібито свідчило про існування окремої суспільно-політичної ідентичності

³⁵ Проект «ДНР»: «Республіка» десять років тому. URL: <https://ua.112.ua/statji/proekt-dnr-respublika-desiat-rokiv-tomu-223313.html>

Донбасу, спільноти, яка себе ніколи не прив'язувала до певної етнічної складової, а сприймала себе як певний економічний регіон, як певну індустріальну спільність. Тобто особливість ДКР вбачалася в тому, що це була спроба організації території не за національним (етнічним) принципом, а за економічним. Для підсилення «історичної спадкоємності» зазначалося, що другою столицею ДКР у 1918 р. було місто Луганськ.

І нині ідеологи сепаратистів стверджують, що у формуванні особливої самосвідомості Донбасу важливу роль зіграла саме пам'ять про Донецько-Криворізьку республіку як частину політичної самоідентифікації. Адепти ДКР підкреслювали, що договірною умовою входження і перебування ДКР у складі Радянської України було обов'язкове перебування останньої у єдиній союзній державі з РРФСР. Сепаратистську ідею має легітимізувати твердження, що договір цей у правовому сенсі нібито втратив чинність з моменту розпаду СРСР і проголошення Акта про незалежність України в 1991 р.³⁶ Тому Донбас може «на законній підставі» вийти з України. Відтак сепаратисти т. зв. «Донецької народної республіки» («ДНР») прийняли Меморандум «про основи державного будівництва, політичної та історичної спадкоємності», у якому підкреслювалося, що «ДНР» є історичною наступницею Донецько-Криворізької республіки 1918 р. Крім того, у меморандумі містився заклик до всіх регіонів, що свого часу входили до складу ДКР, створювати «федеративну державу», що мало свідчити про державотворчу традицію, спадкоємність Донецько-

³⁶ Символика Донецької народної республіки. URL: <https://www.opendemocracy.net/od-russia/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC-%D1%8D%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%81/simvolika-donetskoj-naradnoi-respubliki>

Криворізької і Донецької «республік», і що поява «народних республік» має давнє історичне підґрунтя. Тобто сучасні «державотворці» Донбасу намагаються проводити історичні паралелі між 1918 р. та 2014 р., стверджуючи, що «українське військо вторглося в межі державних утворень Донбасу» і що знову спостерігається протистояння між прозахідною Україною і проросійським Донбасом. Таким чином, історія Донецько-Криворізької республіки використовується як аргумент на користь «федералізації» нинішньої України.

Крім концепту окремої «донбаської ідентичності», активно просувається концепт про єдність східнослов'янських народів. Використовуються праці донецьких псевдовчених Л. А. Крутової та О. Б. Пенькової, які стверджують: «Сьогодні етнологія визначає східнослов'янські народи як стійку мегаетнічну спільність або єдиний суперетнос»³⁷. Тобто відроджується стара імперська концепція триєдиного російського народу, у якій немає місця українцям та Українській державі.

Концепція «історичної Русі», «Руской землі», країн «русского міра» використовується для історико-культурного обґрунтування внутрішньої консолідації російськомовного населення України та для інтеграції України з Росією. Події весни 2014 р. оголошуються новим етапом боротьби за возз'єднання народу і земель історичної «Русі-Росії» в рамках єдиного національно-державного організму, який порівнюється за історичними масштабами з подіями, що призвели до Переяславської ради в 1654 р.

³⁷ Крутова Л. А., Пенькова О. Б. Современные подходы к изучению истории Донбасса. *Журнал исторических, политологических и международных исследований*. Донецк : Донецкий нац. ун-т, ист. ф-т. 2015. № 1 (55). С. 53.

Крім радянської ідентичності Донбасу, постулюється «новоросійська ідентичність». Тому одразу після формування квазіреспублік «ДНР» та «ЛНР» було запущено політехнологічний проект «Новоросія».

Довідково. Цей антиукраїнський проект прозвучав ще в листопаді 2012 р. У Донецьку на конференції «Донбас в євразійському проекті» ухвалено резолюцію, у якій регіон визначався геополітичним та історичним продуктом і спадщиною російської лінії розвитку, органічною частиною «руського міра», епіцентром Новоросії – останнього оплоту і запоруки єдності України та Росії. Тому край є оптимальною між-регіональною моделлю майбутньої інтеграції і має стати стартовим майданчиком та опорним регіоном для запуску «євразійського проекту»³⁸. Якщо події, пов’язані з «Великою Вітчизняною» війною та ДКР асоціюються передусім із радянською історією, то проект «Новоросія» мав продемонструвати зв’язок з імперським минулим. В основу цього проекту покладено тезу про сутнісну приналежність Донбасу до Росії та «руського міра». Констатується, що фактична поява на цих територіях особливої політичної протонації (заявляла себе досі в основному як особливе електоральне поле) актуалізувала старі імперські найменування регіону і надає достатній арсенал символів для формування особливого місцевого патріотизму, відмінного від державного українства³⁹.

Мета «новоросійської ідентичності» в тому, що вона повинна стати перехідною ланкою від українськості до російськості. Стверджується, що після того як більшовики віддали Новоросію та Донбас Україні, місцеве населення

³⁸ Донбасс – становление Евразийского Союза. URL: <http://komitet.net.ua/article/95401/>

³⁹ Неменский Олег. Ориентация на Россию в общественно-политической жизни Украины. URL: http://www.perspektivy.info/history/orijentacija_na_rossiju_v_obshhestvenno-politicheskoi_zhizni_ukrainy_2014-04-24.htm

було піддано нещадній українізації – насильницькій зміні світогляду та національної ідентичності. За радянських часів населенню краю нав'язувалася українська ідентичність і прищеплювалася думка, що Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса – це Україна. У незалежній Україні це було доповнено важливим положенням: Росія – чужа ворожа країна.

Оскільки українство відкидало історичний досвід і Російської імперії, і СРСР як чужий, то населення Донбасу вороже ставилося до «ідеї України», позаяк з Росією пов'язана вся його історія і культура. Важливу складову проекту «Новоросія» повинна становити деукраїнізація й рерусифікація регіону та його населення, протидія українському національному проекту і відповідної йому української ідентичності. Сучасна війна в Новоросії проголошується «війною національно-визвольною». Вона ведеться за звільнення від України, від українського «націоналізму» («нацизму», «фашизму»), за возз'єднання з Росією⁴⁰.

Таким чином, у добу незалежності на Донбасі поширювалися радянські та імперські інтерпретації історії, спрямовані на формування регіональної ідентичності, заснованої на антиукраїнських інсинуаціях. У сукупності з іншими чинниками це призвело до війни на сході України.

Деякі аспекти політики історичної пам'яті щодо відновлення територіальної цілісності України. Стратегічні інтенції щодо відновлення територіальної цілісності України, деокупації та реінтеграції Донбасу (а так само – і Криму) не матимуть відчутного успіху без здійснення заходів

⁴⁰ Марчуков Андрей. «Новороссийская идентичность» – необходимость или опасные игры разума? URL: <https://regnum.ru/news/1869067.html>

«розмінування свідомості» жителів цих регіонів, їхньої культурно-ментальної, світоглядної реінтеграції до загальноукраїнського гуманітарного простору. Тому кроки у військовій та соціально-економічній сферах мають підкріплюватися комплексною та систематичною роботою в гуманітарній сфері.

Створення окремого Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МінТОТ) відкриває додаткові можливості для реалізації потенціалу інструментів гуманітарно-безпекової політики. За умов належного застосування, зазначені інструменти здатні створити «ефект мультиплікатора», позитивна дія якого поширюватиметься не тільки на гуманітарну сферу, а й на всі інші сфери суспільного буття, сприяючи зростанню довіри українських громадян до влади, стабілізації соціально-політичної ситуації на постраждалих від російської військової агресії територіях Донбасу та в державі загалом. Слід наразі відзначити, що за час існування МінТОТ його діяльність у цьому напрямку не відзначається комплексністю; вона є недостатньою та потребує очевидної активізації.

Ще до війни з Росією фахівці неодноразово відзначали переважання локального патріотизму та регіональної ідентичності серед жителів українського Півдня та Сходу. Окрім виразних загроз, які несе зазначене в контексті необхідності зміцнення загальнонаціональної ідентичності, у ньому міститься й певний потенціал можливостей, який нині необхідно використати для розвінчування міфів, тиражованих російською пропагандою.

Наприклад, популяризація вивчення історії регіону, міст і сіл Донбасу, місцевих фольклору та міських легенд, оприлюднення відповідних архівних та фотоматеріалів

допомогло би осмислити контроверсійні питання історії України в цілому, які цілеспрямовано спотворювалися апологетами «руського міра». Зокрема, це стосується Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.), Голодомору в Україні 1932–1933 років, етнонаціонального складу населення Донбасу та його мовно-культурних уподобань, питань колективізації, діяльності ОУН та УПА, фундаторів ключових міст і підприємств регіону тощо. Ознайомлення з першоджерелами надасть можливість людям, які цікавляться історією рідного краю, переконатися, що Донецьк, Луганськ і Донбас загалом ніколи не були властиво «російськими». Так, фотографії початку ХХ ст. засвідчують, що місцеве населення носило українські вишиванки, а дані переписів чітко демонструють, що українці становили абсолютну більшість на цій території. Згодом унаслідок цілеспрямованої політики русифікації та кількох голодоморів кількість українського та україномовного населення на Донбасі значно зменшилася. Питання лише в тому, щоб аргументовано донести та відповідним чином поширити цю інформацію.

Розвінчуючи нав'язані російською пропагандою наративи стосовно виключно негативної ролі та агресивних намірів Заходу щодо багатих на корисні копалини земель Донбасу, слід акцентувати на значній історичній ролі західних (західноєвропейських та американських) фахівців у індустріалізації СРСР та Донбасу зокрема ⁴¹. Особливий інтерес також становить діяльність американських благодійників і благодійних організацій, які рятували від голоду населення Російської імперії у 1891–1892 рр., що навіть

⁴¹ Див.: Лосев І. До Європи без ілюзій. *Тиждень.ua*. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/210073>

відображено на картинах російського художника І. Айвазовського «Роздача продовольства» та «Корабель допомоги», а потім і СРСР у 1921–1923 рр., зокрема через American Relief Administration⁴².

Ще одним перспективним напрямом докладання зусиль у цьому контексті є популяризація видатних діячів української історії, учасників національно-визвольних змагань, а також сучасних науковців, представників освіти, культури та ін., які були родом із Донбасу та Південно-Східної України (наприклад, теоретик українського націоналізму Д. Донцов, поет М. Петренко, патріарх Філарет, співак А. Солов'яненко, лауреатка Шевченківської премії 2018 р. Е. Андіївська, актор В. Талашко та ін.)⁴³. Окремо слід акцентувати на вихідцях із Донбасу – Героях новітньої російсько-української війни: загиблих воїнах добровольчих батальйонів, військовослужбовцях ЗСУ, СБУ, НГУ, ДПСУ та ін., громадсько-політичних діячах, Героях Небесної Сотні.

Доцільним видається також систематичне проведення МінТОТ, Донецькою та Луганською обласними державними адміністраціям, підпорядкованими районними адміністраціями публічних і комунікативних заходів, історико-пошукових акцій для популяризації вивчення історії Донбасу як невід'ємної та органічної частини України. До здійснення вказаної роботи доцільно залучити Український інститут національної пам'яті, національні та місцеві музейні установи, зацікавлені інституції громадянського суспільства (громадські організації переселенців

⁴² Див.: Івани, не помнящие добра (Сколько раз США спасали Россию?). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-FozUDazgJw>

⁴³ Наливайко С. Видатні для України донбасці. *Газета.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_vidatni-dlya-ukrayini-donbasci/552807

із Донбасу, військово-патріотичні, історичні, історико-пошукові, туристичні клуби тощо). Особливий наголос доцільно зробити на роботі з дітьми та молоддю (як аудиторії, що має кращу, порівняно з дорослими, інформаційну перцептивність та здатність засвоювати нові знання).

Історико-релігійна тематика як складова антиукраїнської політики: загрози Московського патріархату для національної безпеки України

Релігійні чинники посідають вагомe місце у сучасній політиці Російської Федерації, а особливо стосовно України. Достатньо лише пригадати слова президента Росії В. Путіна, сказані ним на прес-конференції ще в 2007 р.: «...традиційна конфесія Російської Федерації і ядерний щит Росії – ті складові, які зміцнюють російську державність, створюють необхідні передумови для забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки країни...»⁴⁴.

Кремль активно використовує Московський патріархат та його філію – УПЦ (МП) для збереження власного контролю над Україною. Ці дві церковні структури сьогодні становлять серйозну загрозу для національної безпеки Української держави, оскільки виключно деструктивно впливають на суспільний і, зокрема, гуманітарний простір нашої країни.

Найперше, Російська православна церква та канонічно й адміністративно підпорядкована їй Українська православна церква намагаються використовувати історичне підґрунтя, заперечуючи факт воєнної агресії РФ проти України. На переконання предстоятеля РПЦ патріарха

⁴⁴ Президент Путин полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие. URL: <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm>

Кирила, «на південних кресах історичної Русі розгорілася міжособна брань»⁴⁵ (про Україну навіть не йдеться). А на думку очільника УПЦ (МП) митрополита Онуфрія, все, що відбувається в ОРДЛО, є не чим іншим, як «братовбивчим протистоянням». Співзвучне бачення має і намісник Києво-Печерської лаври митрополит Павло. Під час спілкування з учасниками акції 8 січня 2018 р., які виступали проти того, щоб українська святиня працювала на ФСБ РФ, він наголосив, «що в Україні немає Московського патріархату, а є Російська православна церква», «що Крим ніколи не був українським»⁴⁶, бо ж плекає переконання, що Українська держава — це штучне утворення.

Від самого початку російської військової експансії духовенство УПЦ (МП) системно співпрацює з окупантами на непідконтрольних Україні територіях. Уже звичним явищем стала причетність ієрархів та священників УПЦ (МП) до освячення підрозділів російських військ та ракетних комплексів у Криму, надання благословення екстремістам і терористам, переховування бойовиків та зброї у власних культових будівлях, безпосередня участь в провокаційних акціях і диверсіях, відзначенні російських національних свят та ювілейних дат.

Прикметно, що лояльне ставлення з боку священницького кліру УПЦ (МП) до всього проросійськи орієнтованого супроводжується одночасно демонстрацією неповаги до національних українських символів, української державності, української героїки та минулого, генерує сепар-

⁴⁵ Московський патріарх Кирил: України не існує в принципі. URL: <http://www.dsnews.ua/society/moskovskiy-patriarh-kiril-ukrayini-ne-isnue-v-printsipi-18062014120600>

⁴⁶ Намісник Києво-Печерської Лаври заявив, що Крим ніколи не був українським. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/namisnik-kijevo-pecherskoji-lavri-zayaviv-shcho-krim-nikoli-ne-buv-ukrajinskim-464688.html>

ратистські настрої. Зокрема, з відома і сприяння вищого керівництва промосковської церкви продовжує свою антиукраїнську діяльність глава невідомого Союму підкарпатських русинів і водночас настоятель кафедрального собору УПЦ (МП) в Ужгороді протоієрей Димитрій Сидор. На фоні напруженої суспільно-політичної ситуації в країні він звернувся із сепаратистськими закликами до Росії опанувати Закарпаття, оскільки там наявні її «кровні інтереси». Як зазначає Д. Сидор: «Самим російським людям треба усвідомити: є східнослов'янська, загальноросійська цивілізація. Вона починається з нас, з Закарпаття, і тягнеться до Аляски!»⁴⁷ Подібні висловлювання з очевидністю спрямовані на підрив територіальної цілісності та суверенітету Української держави.

Намагаючись збурити внутрішньополітичну ситуацію в Україні, у січні 2016 р. російські провокатори масово розповсюджували інформацію щодо силового захоплення Києво-Печерської лаври активістами УНА-УНСО за підтримки УПЦ КП на Різдва.

Довідково. Задля компрометації Київського патріархату наприкінці 2015 р. до парафій УПЦ (МП) завозилася друкowana продукція для поширення серед вірян та місцевих жителів. Матеріали містили неправдиву інформацію про УПЦ КП та українську мову. Київський патріархат характеризувався як «християнство без Христа», «конфесія однієї людини», йому приписувалися «відсутність благодаті Духа Святого», «проповідь війни та агресії». Українську мову автори листівок розглядали як різку і непристойну для проведення богослужінь.

⁴⁷ Духовний лідер русинів закликає Росію активно освоювати Закарпаття.
URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/

Необхідно зазначити, що представники УПЦ (МП) і РПЦ регулярно проводять інформаційно-маніпулятивні кампанії з дискредитації Української держави. Акцент робиться на нібито неспроможності чинної влади забезпечити дотримання релігійної свободи на підконтрольній їй території. Ключовий, різноманітно презентований меседж, тиражований сьогодні ідеологами Московського патріархату, такий: в українському православ'ї існує одна «істинно-канонічна церква» – УПЦ (МП), котра зазнає «гонінь і переслідувань з боку розкольників», на яких має покладатися відповідальність за «продукування конфліктів у міжцерковних взаєминах, порушення прав і свобод віруючих».

Довідково. Подібні дезінформаційні меседжі чи не найенергійніше пропагує керманіч РПЦ Кирило. До прикладу, на церемонії вручення звання почесного доктора Дипломатичної академії МЗС РФ (квітень 2015 р.) він зауважив, що «миротворчим потенціалом» в Україні володіє виключно УПЦ (МП), а «греко-католики і розкольники займають однібічну позицію, підливають масла у вогонь, збуджують негативні почуття, нацьковують одних на інших, називаючи це захистом національних інтересів, влаштовують “полювання на відьом”, захоплюють православні храми і перетворюються з миротворчої сили на ідеологічну, обслуговуючи одну сторону громадянського конфлікту»⁴⁸. У листопаді 2017 р. патріарх Кирило поскаржився архієпископові Кентерберійському Джастіну Уелбі «про найгрубіші порушення релігійних свобод в Україні». А буквально через кілька днів, у своєму виступі на архієрейському соборі у Москві лукаво наголосив: «...зростає тиск на Українську православну церкву з боку неканонічних релігійних груп, радикальних політичних сил та

⁴⁸ Україна заважає патріарху Кирилу підготуватися до Всеправославного собору. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/59901/

громадських організацій України. Ведеться інформаційна кампанія проти церкви. Як і раніше, продовжуються рейдерські захоплення храмів з вигнанням з них віруючих; судові рішення на користь постраждалих громад Української православної церкви не виконуються, влада найчастіше надає підтримку загарбникам. Спроби з боку певних політичних сил втручатися в питання внутрішнього життя церкви, перешкоджати реєстрації її громад, закріпити релігійну дискримінацію на законодавчому рівні викликають особливе занепокоєння»⁴⁹.

Релігійна тематика повсякчас експлуатується Кремлем у контексті наступу на українську історію. Це не сьогоднішня технологія. Вона має давні витоки. Як відзначають українські дослідники, виданий 1674 р. Києво-Печерським монастирем «Синопис Київський...» уже тоді містив чимало промосковських нісенітниць, серед яких і думка про те, що Київ був першою столицею московських царів⁵⁰.

Приватизація української історії потрібна Москві для легітимізації власних претензій на спадок Київської Русі та виправдання своєї агресивної поведінки стосовно України. У цьому напрямі Росія діє досить вперто. Ще 31 липня 2013 р. президент РФ видав указ про створення спеціальної робочої групи з проведення заходів, присвячених тисячоліттю (2015 р.) упокоєння рівноапостольного князя Володимира. На думку організаторів урочистостей, з поstatтю фундатора Давньоруської держави безпосередньо

⁴⁹ Патріарха Кирила осінило: лише УПЦ (МП) здатна об'єднати суспільство. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/69190/

⁵⁰ Савченко Олександр. Україна і Польща: історія і політика для спільного успіху. URL: <http://hvylyya.net/analytics/history/ukrayina-i-polshha-istoriya-i-politika-dlya-spilnogo-uspihu.html>

пов'язується становлення «російської культури, релігії, державності, єдиного російського народу».

А вже у посланні президента РФ Федеральним Зборам 2014 р. стосовно Криму йшлося про таке: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатолікої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави... Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі... прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь... Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави казати, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення»⁵¹. У деяких російських інтернет-публікаціях Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витoki і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витoki і святині російського народу⁵².

У лютому 2018 р. генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» Н. Куковальська публічно заявила, що впродовж 2016–2017 рр. з боку росіян були неодноразові спроби викупити мощі Ярослава Мудрого, котрі свого часу пропали, а нині, як вважають, зберігаються в храмі Святої Трійці, що розташована у Брукліні (Нью-Йорк, США)⁵³.

⁵¹ Послание Президента Федеральному Собранию РФ. 4 дек. 2014 г. URL: <http://www.kremlin.ru/transcripts/47173/work>

⁵² «Главная цель Запада – это, конечно, Россия». Н. Бульчук. Интервью с послом Сербии в России Славенко Терзичем. URL: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>

⁵³ Див.: Голодрига Ю. Як росіяни намагались викупити останки Ярослава Мудрого і чому з цього нічого не вийшло. *Експрес-онлайн*. URL: <https://expressonline.archive/news/2018/02/15/284266-rosiyany-namagalys-vykupyty-ostanky-yaroslava-mudrogo-chomu-cogo-nichogo-ne>

Якщо коротко підсумувати наведені вище факти, то очевидно, що чимало загроз національній безпеці України продукуються Москвою саме на релігійному ґрунті. Маючи важелі впливу на РПЦ, а через неї і на УПЦ (МП), Росія мультифункціонально використовує конфесійно-церковний фактор у власній політиці стосовно Українського народу — від привласнення національного історичного минулого українців до збурення суспільних настроїв і дестабілізації політичної ситуації в нашій країні.

Роль освіти і науки у формуванні історичної пам'яті українського суспільства та подоланні деструктивного впливу російського чинника

До важливої групи негативних явищ у системі освіти необхідно віднести проблеми, пов'язані з безпосереднім впливом пострадянської неоімперської Російської Федерації. Вони переважно стосуються спроб нав'язування українській освіті вигідних російській владі цінностей та ідеології, інтерпретації подій минулого, посилення позицій російської мови і культури, експансії в Україні міфів «руського міра».

У найбільш сприятливий для просування проекту «руського міра» період президентства В. Януковича російська влада проводила свою політику через довірених високопосадовців, одним із яких став тодішній міністр освіти і науки Д. Табачник. Він, зокрема, дозволяв собі публічні заяви про те, що українська література «не має таких моральних авторитетів, як Толстой і Достоевський»; що воєнки УПА «є мерзенними прислужниками Гітлера» тощо⁵⁴.

У сфері викладання історії проводилася цілеспрямована політика повернення до проросійської, неорадянської концепції української історії: заперечення Голодомору як

⁵⁴ Стріха М. Тож яку державу вони будують? (спроба аналізу гуманітарної політики нової влади). *День*. 2010. 18 листоп. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/tozh-yaku-derzhavu-voni-buduyut>

геноциду українського народу, відновлення вживання терміна «Велика Вітчизняна війна» і відповідних інтерпретацій подій 1941–1945 рр., вилучення з підручників і тестів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) матеріалів про українців, які боролися за національне визволення.

Поза сумнівом, найбільш трагічним результатом діяльності «русского міра» в Україні сьогодні є гуманітарна катастрофа на Донеччині і Луганщині. При цьому не можна забувати, що передумовою нинішнього катастрофічного становища на тимчасово непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей стало певне живильне середовище у поглядах і настроях частини мешканців краю, яке формувалося впродовж багатьох років представниками місцевих інтелектуальних еліт, передусім сфери освіти. До безвідповідального плекання відчуття окремішності, прагнення до повернення в часи СРСР та асоціювання втраченого «радянського раю» із сучасною Росією долучилися не тільки місцеві можновладці, а й окремі очільники системи освіти, керівники навчальних закладів. Ціна їхньої безвідповідальності, небажання й неспроможності свідомо аналізувати факти виявилася неприпустимо високою.

У цьому контексті особливої ваги набуває роль освіти, зокрема дисциплін гуманітарного циклу, у формуванні неспотвореної національної історичної пам'яті, без якої неможлива розбудова суверенної Української держави. Передусім йдеться про подолання нав'язаних радянсько-російською пропагандою викривлених уявлень про українську історію, особливо щодо очорнення борців за незалежність України у ХХ ст. (ОУН та УПА). І тут ще дуже багато роботи.

Отже, майбутнє України пов'язане із формуванням та втіленням освітньої політики, що відповідає би сучасним

викликам, особливо в галузі суспільних наук (зокрема, історії). Актуальність питання про викладання суспільних наук в освітній системі передусім зумовлена гібридною війною, провідну роль у якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», що застосовується РФ для впливу на свідомість населення України та має на меті демонтаж української державності (маніпулювання історичними фактами, руйнування ідентичності й цінностей, нав'язування культурних стандартів і картини світу).

Криза ідентичності є результатом руйнування усталеної системи радянських цінностей і формування цінностей, з одного боку, – етнічних, а з іншого – національно-громадянських. Основними проявами цієї кризи є: неузгодженість між загальноукраїнською національною ідентифікацією та іншими різновидами колективно-культурної ідентифікації; розбіжність між загальноукраїнськими та регіональними інтерпретаціями історичних процесів.

Оскільки формування національної ідентичності розглядається як визначальний національний інтерес, що, у свою чергу, визначає політику та дії держави, значна увага має приділятися викладанню суспільних наук. Навіть у США (країні із стабільною громадянською ідентифікацією) на державному рівні було визначено, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто – супротивниками Америки»⁵⁵. Водночас в Україні деякі вчителі, зокрема у східних регіонах, продовжують викладати викривлену історію України, користуючись радянськими та російськими ін-

⁵⁵ Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України : аналіт. записка / НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2301/>

терпретаціями подій. Фактично вони проводять на уроках антидержавну агітацію⁵⁶.

У Стратегії національної безпеки України міститься низка положень, дотичних до галузі освіти. Зокрема, визначено такі загрози національній безпеці, як «інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу»⁵⁷.

Слід зазначити, що проблеми внутрішньої гуманітарної політики мають міжнародний вимір, оскільки отримують відгук у країнах-сусідах, які через власні діаспори в Україні просувають свої національні інтереси. Тому формування нової системи історичної освіти стане дієвим механізмом консолідації суспільства та зміцнення держави. Її осередком має стати наратив, який би нівелював суперечності між різними регіонами та різними верствами українського суспільства.

Освітня реформа передбачає новий підхід до викладання історії. Зокрема, пропонується інтегрувати курс історії України у світовий контекст і поставити її у центр шкільного курсу. Фахівці, підтримуючи таку інтеграцію, звертають увагу на низку проблем, як-от: брак сучасних підходів до викладання історії, переобтяженість підручників з історії фактажем.

⁵⁶ Інтерв'ю Міністра освіти і науки Лілії Гриневич газеті «День». 04.08.2016 / Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249231306>

⁵⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

Концепція «Нова українська школа», що стала основою реформи середньої освіти, передбачає об'єднання низки дисциплін. Так, курс історії України школярі вивчатимуть як складову світової історії. Це тим більш важливо, тому що Росія фактично привласнила українську історію, вважає міністр освіти Л. Гриневич ⁵⁸. Важливим кроком до посилення історичної складової в системі загальної середньої освіти стала Концепція базового навчального предмета «Історія: Україна і світ», розроблена спільно Інститутом національної пам'яті України та Міністерством освіти і науки України ⁵⁹. Шкільні навчальні предмети «Історія України» та «Всесвітня історія» у старших класах об'єднано в один інтегрований курс – «Історія: Україна і світ». Новий курс передбачає 3,5 академічні години на тиждень або 8 годин на тиждень (профільний рівень навчання). Нову Концепцію інтегрованого курсу історії для старших класів було розроблено з урахуванням критичних зауважень, які головним чином зосереджувалися на недопустимості «розчинення» української історії у світовій. Згідно з Концепцією, головною змістовою лінією інтегрованого курсу стане саме історія України, обсяг якої в цьому курсі становить 70 % від усього навчального матеріалу.

Метою базового навчального предмета «Історія: Україна і світ» є розширення поля вивчення української історії за межі державного кордону; формування та розвиток особистості, яка володіє предметною та загальнокультурною

⁵⁸ Викладання історії України: «без броду та нафталіну». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28802365.html>

⁵⁹ Володимир В'ятрович представив концепцію викладання історії для 10–11 класів / Український інститут національної пам'яті : офіц. сайт. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/volodimir-vyatrovich-predstaviv-kontseptsiyu-vikladannya-istorii-dlya-10-11-klasiv>

компетентностями, усвідомлює власну національну ідентичність, має патріотичний світогляд, активну громадянську позицію та здатність реагувати на динаміку суспільних завдань через засвоєння й осмислення історичних явищ і процесів, що стосуються національних інтересів України ХХ–ХХІ ст. та її місця у світовій історії.

Ця мета має конкретизуватися в комплексі завдань, серед яких пріоритетними є такі:

- поглиблювати інтерес до історії як сфери знань і навчального предмета, розвивати мисленнєві алгоритми й уміння, необхідні для розуміння сучасних викликів;
- отримувати та засвоювати системні знання про факти, події, явища, тенденції в Україні ХХ–ХХІ ст. у контексті світового історичного процесу з позицій цінності життя людини, досвіду українського державотворення, утвердження єдності та соборності Українського народу, значення європейських культурних і правових традицій для суспільних процесів в Україні, зміцнення національних інтересів та суверенітету, цілісності та непорушності кордонів Української держави;
- розвивати історичне, критичне та творче мислення, здатність розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом, формувати, висловлювати та обстоювати власний погляд на інформацію;
- формувати розуміння національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності в умовах реальних військово-політичних, інформаційних та інших викликів;

- ознайомлювати з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями народу України, його внеску у світовий культурний фонд;
- сприяти формуванню політичної та правової культури, політичної нації;
- розвивати громадянську самосвідомість, пошану до державної символіки України в гармонійному поєднанні із національними та загальнолюдськими цінностями⁶⁰.

Задля формування історичної пам'яті українського суспільства та подолання деструктивного впливу російського чинника у шкільних навчальних курсах історії, суспільствознавства, предметах гуманітарного циклу в закладах вищої освіти (ЗВО) необхідно приділяти належну увагу формуванню української ідентичності та цілісного україноцентричного бачення минулого і майбутнього нашої держави, подоланню російсько-радянських історичних міфів та орієнтації на російську культурно-інтелектуальну «метрополію». Курси гуманітарного циклу повинні формувати в учнів і студентів уявлення про Україну як невід'ємну частину єдиної європейської цивілізації, базовану на спільних принципах, цінностях та інтерпретаціях історичних фактів, докорінно відмінних від засад сьогоднішньої кремлівської ідеології «русского міра».

⁶⁰ Концепція базового навчального предмета «Історія: Україна і світ» / Український інститут національної пам'яті : офіц. сайт. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/volodimir-vyatrovich-predstaviv-kontseptsiyu-vikladannya-istorii-dlya-10-11-klasiv>

Культурна спадщина і національна політика історичної пам'яті

Завдання збереження та актуалізації культурної спадщини є одним із пріоритетів громадянського самовизначення і побудови політичної нації. Можна визначити кілька функцій культурної спадщини у системі національної політики пам'яті.

Перш за все слід вказати на функцію формування національної ідентичності. Донедавна в українському політичному істеблішменті панувала установка, що успіх реформ лежить тільки в економічній та соціальній площині. Водночас недостатньо уваги приділялося тому, що трансформаційні процеси можуть бути успішними тільки тоді, коли супроводжуються ефективною політикою держави в духовній і культурній сферах. Саме усвідомлення цього бракувало українським політикам, які помилково пов'язували мету модернізації тільки зі збільшенням матеріального споживання або з формуванням нових державних інститутів.

Функція культурної спадщини у системі національної пам'яті та загалом у культурній політиці також полягає в тому, щоб інтегрувати широке коло ментальних феноменів, а саме: світоглядні установки, історичні події, мистецьке та історичне надбання, у єдину систему світогляду, яка б стала базисом для ідентичності Української нації в сучасному глобалізованому світі.

Слід вказати на аксіологічну складову культурної спадщини. Впродовж тривалого часу у суспільній свідомості розповсюджувалися спотворені цінності, які продукувалися ідеологічною доктриною «русского міра». Однією із причин зміцнення сепаратистських настроїв на Донбасі була слабка присутність української культури. Водночас російський інформаційно-культурний продукт сумнівної якості набув домінуючого впливу на свідомість мешканців цих територій. Це заважало прийняттю українських державницьких цінностей. У результаті, коли на цих територіях почав формуватися політичний сепаратистський рух, великі групи населення легко сприймали маніпулятивні, антидержавні ідеологічні установки. За умов незавершеності формування національно-державної ідентичності такі установки набували популярності у деяких верств населення. Власне, така «популярність» і створила своєрідне тло для воєнної агресії РФ.

Одним із завдань використання культурної спадщини у системі національної пам'яті має стати ціннісна трансформація українського суспільства. З одного боку, усвідомлення культурної спадщини допомагатиме відмові від деструктивних ідеологічних установок, що нав'язуються ззовні, з іншого – вивчення культурної спадщини сприятиме позбавленню від застарілих установок, що залишилися від радянського минулого. Тож завдання полягає у віднайденні унікальної формули гармонії між національними традиціями, що створюють самобутність Українського народу, та інноваціями, які є характерними для постіндустріального суспільства. Прихильникам реформ необхідно брати до уваги архетипи, що впливають на формування національної ідентичності для того, щоб «вбудувати» їх у процеси соціально-економічних трансформацій.

Важливою функцією культурної спадщини у політиці історичної пам'яті є реінтеграція в український гуманітарний простір громадян і соціальних груп на територіях, які постраждали від воєнних дій. Оскільки культура загалом, і культурна спадщина зокрема, є чинниками формування національної та громадянської ідентичності, необхідна цілеспрямована інформаційно-культурна політика, яка би допомагала формуванню державницької ідентичності населення цих територій. Вона є такою само важливою складовою процесу реінтеграції, як і відновлення управління та економіки на цих територіях.

Окрім величезних людських та матеріальних втрат унаслідок агресії РФ, Україна зазнала чималих культурних збитків. Доля закладів культури, що опинилися на захоплених територіях, є питанням, яке має постійно перебувати в центрі уваги органів влади. Наразі держава фізично не може їх підтримувати. Культурні цінності руйнуються. Відсутня достовірна інформація, в якому стані перебувають музейні фонди. Цілком можливо, що багато експонатів із музеїв або вивезено в Росію, або просто розкрадено. Об'єктивну оцінку реальних культурних втрат можна буде дати тільки після звільнення цих територій.

Зовнішня агресія супроводжується руйнівними змінами у свідомості багатьох соціальних груп. Економічна криза сприяє дезорієнтації населення щодо шляху розвитку країни. Тож упровадження оновленої моделі культурної політики має допомогти подолати ці деструктивні тенденції і запропонувати чітке бачення майбутнього поступу суспільства.

Перед державою стоїть завдання сформувати ефективну державну культурну політику. Визначення ціннісних пріоритетів суспільного розвитку в умовах економічної кризи і

зовнішньої агресії, протидія розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок в громадській свідомості, сприяння формуванню ідентичності в нових умовах – ось основні завдання цієї політики.

Істотні зміни, що відбуваються в системі управління та соціальной структурі суспільства, створюють додаткові виклики, на які необхідно вчасно реагувати. Зокрема, це стосується сфери охорони культурної спадщини як складової національної політики пам'яті: законодавчого забезпечення охорони нерухокої культурної спадщини, збереження архівів, переміщення культурних цінностей (зокрема, тих, що були незаконно переміщені внаслідок агресії РФ) тощо.

Актуальність цього напрямку полягає в тому, що кардинальні зміни в українському суспільстві, пов'язані з процесом євроінтеграції, реалізацією політики реформ, російською агресією, сприяють перегляду усталених поглядів на історичне минуле. Проблеми осмислення культурної спадщини входять до політичного дискурсу, стають предметом суспільних дискусій. Зокрема, цим проблемам були присвячені парламентські слухання «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні», що відбулися 18 квітня 2018 р.

Цілком позитивний процес децентралізації, який полягає у наданні місцевим органам влади додаткових повноважень в управлінні соціально-економічними процесами, ставить нові завдання у справі забезпечення охорони культурної спадщини. Формування нових об'єднаних громад актуалізує завдання збереження культурної інфраструктури та належної охорони об'єктів культурної спадщини на місцевому рівні. Реалізація цього завдання напряму пов'язана з інституційною спроможністю місцевих підрозділів,

які опікуються питаннями управління культурою. У процесі децентралізації відбувається процес об'єднання підрозділів, які курують гуманітарну сферу, коли під одним «дахом» функціонують структурні підрозділи, що опікуються різними гуманітарними проблемами. Міністр культури Є. Нищук зазначав, що в країні формується негативна тенденція об'єднання управлінь культури в гуманітарні управління, які включають в різних областях різні компоненти – туризм, освіту, охорону культурної спадщини, питання національностей та релігій тощо. Це призводить до того, що питання культури відходять на другий план ⁶¹.

Ураховуючи специфіку охорони культурної спадщини, необхідно, щоб у системі місцевого управління функціонували окремі структурні підрозділи, які б опікувалися цими проблемами, оскільки відсутність таких підрозділів створює передумови для безвідповідальності місцевих чиновників та втрати належного контролю з боку держави та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Навпаки, інституційна спроможність таких підрозділів, забезпечення їх належними кадровими та матеріальними ресурсами створюють умови для проведення цілеспрямованої політики у сфері охорони культурної спадщини.

Потребує оптимізації механізм реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини. Реалізація охоронної діяльності входить до компетенції кількох відомств – Міністерства культури, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ, Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства аграрної політики та

⁶¹ Всеукраїнська нарада з регіональними керівниками сфери культури з питань впровадження реформи децентралізації. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?jsessionid=BA903359DD305B1B675820F10CAF30BD.app2?art_id=245339531&cat_id=244895180

продовольства, Міністерства юстиції України. До цього необхідно додати регіональні органи влади, які опікуються пам'ятками культури місцевого значення. Очевидно, що така ситуація сприяє функціональній розпорошеності, а це зумовлює виникнення бюрократичних перешкод, дублювання функцій та безвідповідальності. Це також заважає впровадженню системної державної політики щодо охорони пам'яток культури. На часі – реформування системи управління у сфері охорони культурних пам'яток із наступним створенням єдиного дієвого уповноваженого органу виконавчої влади з цих питань.

Наступною болючою проблемою збереження культурної спадщини є необхідність фінансового забезпечення реставраційних та ремонтних робіт, які перебувають у сфері управління органів місцевого самоврядування. За висновками багатьох експертів, у розподілі коштів місцевих бюджетів питання охорони культурного надбання не завжди є пріоритетними. Багато в чому надання додаткового фінансування залежить від доброї волі місцевих керівників та їхнього розуміння актуальності культури.

Очевидно, що від такого суб'єктивізму необхідно позбавлятися. Наразі існують декілька форм альтернативної фінансової та матеріальної підтримки об'єктів культурного надбання. Зокрема, це можливість отримати додаткове фінансування від Фонду регіонального розвитку та спеціалізованого Українського культурного фонду. Саме з діяльністю останнього, яка має бути спрямована також і на фінансову підтримку культурної спадщини, пов'язуються великі сподівання.

Важливим кроком у 2018 р. стало приєднання України до європейської ініціативи – проведення його саме як Року культурної спадщини. За інформацією Міністерства

культури, нині реалізується проект «Малі міста – великі враження», у рамках якого відібрано вісім проектів для впровадження пілотних культурних стартапів (ексклюзивних культурних подій), які пов'язані з культурною спадщиною, а їх реалізація сприятиме культурно-економічному розвитку регіонів.

Також Україна приєдналася до програми Ради Європи «Культурні маршрути», мета якої полягає в популяризації культурної спадщини, формуванні культурної самосвідомості, збереженні спадщини як джерела соціального, економічного та культурного розвитку навколишнього середовища.

На порядку денному стоїть завдання активізації законодавчої роботи щодо підтримки охорони культурної спадщини. За термін каденції нинішнього складу парламенту у Верховній Раді зареєстровано низку законопроектів авторства народних депутатів та Кабінету Міністрів України, спрямованих на підтримку охорони культурної спадщини.

Довідково. За період з початку 2014 р. у Верховній Раді України зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на підтримку охорони культурної спадщини. Зокрема, це проекти законів «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (щодо збереження пам'яток культурної спадщини, внесених до Списку всесвітньої спадщини ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) від 22.12.2014 № 1553; «Про внесення змін до статті 55 Бюджетного кодексу України (щодо охорони історичних та культурних цінностей загальнодержавного значення)» від 22.01.2015 № 1822; «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (щодо посилення державного контролю за вивезенням з України культурних цінностей) від 15.07.2015

№ 2372а; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо архівної справи та архівних документів» від 23.06.2016 № 4864; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вивезення та ввезення рухомих культурних цінностей» від 08.12.2016 № 5513.

Однак, незважаючи на актуальність цього напрямку законотворчої роботи, зареєстровані проекти законів усе ще перебувають на різних етапах розгляду у Верховній Раді. Жоден з них не набув статусу закону. Доводиться констатувати, що завдання охорони культурної спадщини не є пріоритетним для політиків.

Слід вказати на позитивні зрушення у сфері законодавчого захисту культурної та історичної спадщини. Зокрема, на законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та статті 44 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 22.02.2018 № 8050, поданий Кабінетом Міністрів України до парламенту⁶². Актуальність цієї законодавчої ініціативи полягає у необхідності посилення охорони та збереження об'єктів культурного надбання, зокрема у підвищенні рівня кримінальної відповідальності за знищення культурної спадщини.

Як засвідчує практика, наразі чинні види покарання не дають належного ефекту. Тому законопроектом передбачено посилення кримінальної відповідальності за здійснення т. зв. «чорної археології» (незаконного проведення

⁶² Проект закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та статті 44 Закону України «Про охорону культурної спадщини». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63507

археологічних розкопок чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини). Законодавчою ініціативою посилюється кримінальне покарання за умисне доведення об'єкта культурної спадщини до руйнування чи знищення власником об'єкта культурної спадщини або уповноваженим ним органом, у володінні якого перебуває об'єкт культурної спадщини.

Новий законопроект встановлює кримінальну відповідальність за руйнування культурної та історичної спадщини внаслідок воєнних дій. Це особливо актуальна новація, враховуючи анексію Криму та воєнні дії на Донбасі, унаслідок яких руйнуються об'єкти культурної спадщини. Те, що ініціатором підготовки законопроекту виступив Кабінет Міністрів України, дає підстави сподіватися, що цей документ не спіткає доля інших законопроектів, які опинилися поза увагою депутатів, і він буде вчасно схвалений.

На порядку денному залишається актуальна проблема комп'ютеризації музеїв та створення електронного каталогу музейних цінностей. Наразі використовуються застарілі технології паперового обліку музейних цінностей, що унеможлиблює оперативний пошук інформації та заважає здійсненню ефективного контролю за збереженням музейних фондів. На думку експертів, застаріла система обліку навіть не дає можливості точного визначення кількості предметів, які зберігаються у державних музеях.

Попри те, що про необхідність створення розгалуженої системи електронних ресурсів йдеться протягом тривалого часу, робота в цьому напрямі відбувається повільно. Планом пріоритетних дій Уряду на 2017 р. була передбачена низка заходів, спрямованих на створення електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини та культурних

цінностей⁶³. Зокрема, серед урядових завдань визначено вдосконалення нормативно-правової бази у сферах музейної справи та охорони культурної спадщини, спрямованої на створення та функціонування електронного інформаційного ресурсу культурних цінностей, визначення механізму формування реєстрів цінностей тощо. В результаті виконання запланованих заходів мали бути розроблені механізми створення електронного інформаційного ресурсу, визначені повноваження Міністерства культури та інших суб'єктів, відповідальних за функціонування ресурсу, створення єдиних вимог та правил організації електронного обліку об'єктів культурної спадщини. Також планувалося запровадження обліку музейних предметів в електронній формі та створення умов для наповнення електронного інформаційного ресурсу даними про предмети Музейного фонду України.

Наразі законопроекти, які б мали розв'язати зазначені проблеми, перебувають лише на стадії підготовки. Так, Міністерством культури України розроблений проект змін до Закону України «Про музеї та музейну справу», спрямований на модернізацію системи обліку музейних цінностей і переводу його в електронну форму; також зміни передбачають функціонування електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини. Так само на стадії обговорення з громадськістю перебуває проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ведення електронних реєстрів культурних цінностей». Схвалення зазначених новацій дозволить підняти музейну справу на якісно новий рівень.

⁶³ План пріоритетних дій Уряду на 2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/plany%20uryadu/plan-prioritetnikh-diy-uryadu-na-2017-rik.doc>

Таким чином, завдання збереження та актуалізації культурної спадщини є одним із пріоритетів громадянського самовизначення і побудови політичної нації. Найбільш важливими її функціями у системі національної політики пам'яті є формування національної ідентичності та світогляду громадян, сприяння нейтралізації деструктивних ідеологічних установок, що нав'язуються ззовні в умовах гібридної війни, усуненню ментальних стереотипів, що залишилися від радянського минулого.

Проблеми історії та історичної пам'яті у відносинах із європейськими сусідами України

За останні роки системного характеру набуло використання владою деяких сусідніх із Україною європейських країн подій та процесів спільної «трагічної» історії з метою вплинути на політику України. Фактично така активність перетворилася на один із важливих інструментів «м'якої» сили.

Польща. Після приходу до влади правих сил у Польщі історична тематика стає вагомим елементом внутрішніх та міжнародних відносин. Інтенсифікація польської історичної політики зумовлена ідентифікаційною кризою, причини якої вбачаються у постсоціалістичних трансформаціях, вступі у ЄС, поширенні ліберальної економіки, етики споживацтва і толерантності, нівелюванні католицьких та національних цінностей, значної міграції поляків у заможні країни ЄС (відсоток таких мігрантів досяг 5 % від кількості населення), формуванні космополітичних настроїв та розмиванні польської традиційної ідентичності. Вступ у НАТО актуалізував тему патріотизму, оскільки, за твердженням консерваторів, для вояків стимулом ризикувати життям має бути польська національна ідея, а не європейські ліберальні меркантильні цінності. Приплив у країну українських заробітчан (за різними даними, до 1,2 млн українців працюють у Польщі), призвів до посилення ан-

тиукраїнських настроїв — 35 % опитаних поляків вважають, що українці можуть становити загрозу для безпеки Польщі⁶⁴.

Таким чином, на думку консервативних політиків, країна постала перед необхідністю відродження національної ідентичності, що базується на польських традиційних цінностях. Президент А. Дуда констатував, що поляки є нацією, для якої історичний вимір дуже важливий також і в оцінці сучасної політики. Він визначив історичну політику одним із ключових аспектів внутрішньої та зовнішньої політики, що є необхідною умовою для зміцнення держави, а саме: 1) захисту «доброго імені» Польщі у світі та посилення її позиції на міжнародній арені; 2) виховання патріотизму наступних поколінь поляків. З цією метою під орудою президента з листопада 2015 р. розробляється Стратегія історичної політики Польщі⁶⁵.

За задумом влади правих сил, консервативна революція, частиною якої є наступальна історична політика, повинна стати основою переформатування польської ідентичності. Її сутність зводиться до повернення неоконсерватизму та етнічного патріотизму XIX ст. Метою історичної політики проголошують повернення полякам гордості за батьківщину, зміцнення солідарності суспільства і його ідентифікації з державою. Тому при висвітленні історії польського народу не слід акцентувати увагу на «критичній» історії (наприклад, вбивствах поляками євреїв або військовому колабораціонізмі), а навпаки — показувати героїчне минуле.

⁶⁴ Поляки вважають мігрантів з України загрозою для своєї країни. URL: <https://ukr.media/world/240601/>

⁶⁵ Zapis spotkania dot. Strategii Polskiej Polityki Historycznej. URL: <http://www.prezydent.pl/kancelaria/dzialalnosc-kancelarii/art,18,zapis-spotkania-dot-strategii-polskiej-polityki-historycznej.html>

Актуалізуючи історію в політичних відносинах, польські праві стверджують, що нова історична політика повинна засновуватися на польській інтерпретації історії, бути наступальною і змусити світ поважати поляків.

Історична політика Польщі стосовно України не може бути зрозумілою без урахування сукупності політико-інформаційних та ментальних контекстів. Поляки дуже чутливі до минулого і тієї ролі, яку їм відводять у ньому інші народи. Польська традиційна ідентичність побудована на міфологізованій пам'яті страждань і жертв.

Метою активізації історичної політики на міжнародній арені є протистояння поширенню інформації та заяв, які завдають шкоди репутації Польщі. Особливо негативні емоції викликало використання терміна «польські концтабори», а також поширення інформації і дискусії щодо польської участі в Голокості. Це сприймається як анти-польська пропаганда та небезпечна «брехня», оскільки ставить під сумнів унікальний статус жертви Польщі під час Другої світової війни, зафіксований у національній свідомості. Мотив мучеництва є важливою складовою національної самооцінки. У польській ментальності існує переконання, що страждання Польщі пов'язані з особливим історичним покликанням народу-мученика – «Христа народів». Поляки вважають, що історичні страждання дають їм відчуття моральної переваги, благородства. Такій свідомості дуже важко сприйняти, що поляки могли бути винні у стражданнях інших народів. Тому й існує певна алергічна реакція на звинувачення у садистському вбивстві євреїв с. Єдвабного, а також в інших злочинних діях під час Другої світової війни ⁶⁶. Тема Єдвабного й справді

⁶⁶ Погром у Єдвабне. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE>

становила виклик самооцінці і стала шоком для польського суспільства.

Праві діячі наголошують, що боротьба за добрий імідж Польщі впливає на зовнішню безпеку. Якщо поляки будуть представлені суспільствам інших країн НАТО як спадкоємці вбивць з Освенцима, якщо на них падає ганьба Голокосту, то жоден відповідальний політик НАТО не вступить у війну на захист поляків⁶⁷. Відтак праві політики посилають суспільству меседж: наша жертвна нація видається недругами як нація злочинців, і нам потрібна наступальна історична політика, щоб відбити ці злісні нападки.

Про велике значення історичних питань у зовнішній політиці свідчить проголошення 2016 р. Роком польської історичної дипломатії. При Міністерстві закордонних справ Польщі створено Раду історичної дипломатії, у компетенцію якої входить вироблення рекомендацій та пропозицій для польських дипломатичних місій, а також поширення знань про польську історію за кордоном. Рада обговорювала і питання польсько-українських відносини як ключових для східної Європи. Члени Ради підкреслили, що для Польщі дуже добрі двосторонні відносини з Україною повинні ґрунтуватися на міцному фундаменті, який включає в себе історичну правду, пам'ять про жертви, прощення і примирення⁶⁸.

%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC_%D1%83_%D0%84%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83

⁶⁷ Polityka historyczna na nowych torach. Rząd chce walczyć z «wadliwymi kodami pamięci». URL: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1017099,title,Polityka-historyczna-na-nowych-torach-Rzad-chce-walczy-z-wadliwymi-kodami-pamieci,wid,18419220,wiadomosc.html?tcid=118a5f>

⁶⁸ При МЗС створено Раду історичної дипломатії. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/272684>

Важливим пунктом для консервативної моделі історичної політики є переконання, що Польща завжди була прикордонням, оплотом Європи. Відповідно, питання проведення зовнішньої політики, зокрема й історичної, завжди розглядаються крізь призму «регіонального контексту». Польща позиціонує себе як лідер групи держав, яких з нею об'єднує спільний геополітичний простір, і повертається до втілення ідеї «Міжмор'я». І Україна – невід'ємна частина особливого регіону, який існує в польській свідомості, – Східних кресів. Це поняття слід сприймати не лише як означення територіальних просторів, а передусім простору, де домінували польські культурні та політичні впливи, і особливу зону національних інтересів.

У Польщі вкоренилася думка про «цивілізаторську» місію поляків щодо українців як населення польських кресів, а Західноукраїнські землі розглядаються як «східні провінції Польщі», тому що польська держава нібито існувала на цих землях протягом 500 років. Причому факти жорстокого ставлення поляків до українців, які викликали значну міжнаціональну напругу, майже не згадуються⁶⁹. У такому контексті Україна є об'єктом польської історичної політики. Підставами активізації такої політики є: роль кресів у польській ідентичності, кресовяки та їхні нащадки як електорат, спільна історія, культурне домінування, колишня державницька велич.

Складні «історичні проблеми» є у Польщі з Росією, Литвою, Німеччиною, але саме Україна обрана основним об'єктом наступальної історичної політики. Оскільки Україна опинилась у складній геополітичній ситуації (пе-

⁶⁹ Gdy Ukraina była polską kolonią... URL: <http://www.newsweek.pl/historia/ukraina-historia-polskiej-kolonizacji-newsweek-pl,artykuly,286899,1.html>

ребує у стані гібридної війни з Росією, відчувається нерозуміння окремими впливовими політиками Заходу українських проблем і їх проросійська риторика), вона наразі є найбільш слабкою серед сусідів Польщі, а її становище — найбільш вразливим. Польським консервативним політикам потрібні перемоги на зовнішньополітичному історичному фронті, щоб поширити вплив на патріотично налаштований електорат, здобути підтримку націоналістичних організацій, піднести консервативно-націоналістичні та католицько-традиціоналістські настрої. Для таких цілей вирішено використати Волинську трагедію часів Другої світової війни. У липні 2016 р. Польський Сейм визнав Волинські події геноцидом, проголосувавши за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». І хоч польська влада стверджує, що згадані події надзвичайно хвилювали суспільство, та трактує пам'ять про Волинську трагедію як постійний чинник «польської історичної свідомості», у 2013 р. соціологічними дослідженнями Центру вивчення громадської думки «Важка пам'ять. Волинь» було визначено, що 47 % поляків не знали, хто винен у Волинській трагедії і хто був її жертвами ⁷⁰. Але надалі стараннями політиків та ЗМІ в очах виборців проблема була роздута до такої міри, що здавалося, ніби «це був якийсь польський Голокост» ⁷¹.

Примітним є той факт, що на початку 2000-х років конфлікт навколо Волинської трагедії був практично вирішений.

⁷⁰ Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli. (2015). (Red. Joanna Karbarz-Wilińska, Magdalena Nowak, Tadeusz Sucharski). Słupsk-Gdańsk. 391 s.

⁷¹ Маршевські Маріуш. Чому псуються відносини між Україною та Польщею. URL: http://espreso.tv/article/2016/12/15/chomu_psuyusya_vidnosyny_mizh_ukrayinoyu_ta_polscheyu_poyasnyuye_polskyy_poliolog

Президенти двох країн вшанували пам'ять жертв трагічних подій минулого в ході спільно організованих церемоній і закликали народи «пробачити і вибачитися». Однак деяким польським політикам здається, що українці мало покалися. Консервативна влада Польщі хоче поруйнувати конструкцію європейської історичної пам'яті, яка була побудована на зазначеній формулі примирення.

Несприятливу для України зміну військово-політичної ситуації польське керівництво вирішило використовувати з максимальною користю для себе. Наприклад, надання Польщею допомоги Україні фактично ставиться в залежність від визнання українською владою «геноциду» поляків українцями на Волині в роки Другої світової війни та припинення глорифікації ОУН-УПА. На тлі декларацій про підтримку України Польща прагне односторонніх поступок та фактичного перетворення України на молодшого партнера, який рухається у фарватері її політики.

Польща докладає значних зусиль, щоб добитися міжнародного визнання цієї трагедії, домагається, щоб «геноцид» був формально підтверджений Україною та іншими іноземними державами. Резолюцією Сейму «геноцид» був остаточно затверджений як важлива складова державної історичної політики та консервативної ідеології. Термін «геноцид» вжито для надання величезного значення цій трагедії. Глава польського МЗС підкреслив, що Польща повинна взяти в якості зразка успішної дипломатії та історичної політики модель Ізраїлю, якому вдалося задокументувати і ввести у світовий політичний контекст поняття Голокосту євреїв. «У нас немає таких успіхів», – зазначив міністр ⁷².

⁷² Minister Witold Waszczykowski talks about success of Polish diplomacy and historical policy in Telewizja Republika. URL: <http://www.msz.gov.pl/en/news/>

З огляду на те, що геноцид євреїв визнано найбільшим злочином в історії людства, поляки повинні мати свій «геноцид», і Волинські трагічні події, з точки зору польської влади, повинні для цього якнайкраще підійти. Оскільки польські праві стверджують, що поразки необхідно представляти як перемоги, якщо не в батальному, то в моральному сенсі, резолюція Сейму про Волинь має символізувати, що поляки – не злочинці, а жертви етнічного насильства, кваліфікованого як геноцид. У певному сенсі поширення теми Волинської трагедії має діяти як антидот до болючої пам'яті щодо масового вбивства поляками євреїв у Єдвабному та інших злочинних дій у період Другої світової війни. Це дає підстави стверджувати, що поляки, як і євреї, зазнали значних жертв, і релятивізувати відповідальність за участь у антиєврейських акціях.

«Волинська» резолюція Сейму стала результатом довготривалої антиукраїнської кампанії у Польщі, в якій використовувалася тема т. зв. «Волинської різанини». У цій кампанії взяли активну участь і використали її в своїх інтересах Росія та проросійські сили в Україні. З метою очорнення українського національно-визвольного руху у квітні 2010 р. депутат Партії регіонів В. Колесніченко організував виставку, присвячену т. зв. «звірствам ОУН-УПА», яка, крім України, експонувалася в Польщі, Греції, Росії та на Кіпрі. Також опубліковано книгу про «злочини ОУН-УПА» та трагічні події на Волині. У липні 2013 р., напередодні підписання угоди між Україною та ЄС про асоціацію, В. Колесніченко вніс антиукраїнську пропозицію в парламент Польщі визнати події на Волині геноцидом,

they_wrote_about_us/minister_witold_waszczykowski_talks_about_success_of_polish_diplomacy_and_historical_policy;jsessionid=10793EFD7E53A70CC0C8D6981D2739A4.cmsap2p

яку підтримали 148 депутатів Верховної Ради України від ПР і КПУ.

Зараз, коли таке рішення ухвалене, воно дає підстави Росії та антиукраїнським силам, посилаючись на авторитет польського парламенту, дискредитувати боротьбу українців за незалежність і надалі поширювати радянське (читай – російське) трактування історії.

Польська сторона поширює версію, що українські націоналісти влаштували на територіях, які входили до складу Речі Посполитої, «безжалісний геноцид». Український національно-визвольний рух подається польськими правими політиками та ЗМІ лише як колаборантський щодо нацистської Німеччини та злочинний щодо мирного населення, потім цей образ проектується на сучасну Україну (що вшановує боротьбу УПА за незалежність), і від неї вимагають відповідного покаяння та зміни історичної політики.

Таким чином, у сучасних українсько-польських відносинах постає проблема конфліктних інтерпретацій спільної історії. Особливу роль відіграє комплекс історичних питань (проблема діяльності УПА та трагічних подій на Волині), які є надзвичайно чутливими для суспільства та правоконсервативної влади Польщі.

Угорщина. Про історичну політику Угорщини, можливо, найбільш яскраве та адекватне уявлення дає діяльність у цій галузі радикально-націоналістичної партії «Йоббік» (Jobbik Magyarorszáért Mozgalom – За кращу Угорщину), яка, окрім іншого, визнає незаконну анексію Криму Росією і виступає за приєднання Закарпаття до Угорщини. Перебуваючи в опозиції, «Йоббік» може собі дозволити такі дії та висловлювання, від яких, навіть поділяючи їх,

змушена іноді утримуватися партія Фідес – Угорський громадянський союз, що нині перебуває при владі. Історичний блок політики партії «Йоббік» включає такі напрями: 1) пропаганда ідеї сильної етноцентричної угорської держави в кордонах до початку Першої світової війни; 2) культ сильного лідера нації на прикладі регента Угорщини у 1920–1944 рр. М. Хорти; 3) заперечення комунізму і засудження соціалістичного режиму в Угорщині⁷³.

Ці напрями, як і антиліберальні та євроскептичні настрої націонал-радикалів, в основному поділяються правочентристською Фідес, про що, зокрема, свідчить новий Основний закон Угорщини, прийнятий після її приходу до влади у 2010 р., а також деякі ініціативи Фідес у галузі історичної політики. Втім і саму опозиційну «Йоббік» ніяк не можна вважати маргінальною політичною силою, оскільки вона має третю за чисельністю фракцію в угорському парламенті і є другою за впливом партією на правому крилі угорського політикуму, при тому, що правоконсервативні настрої мають значне поширення в угорському соціумі.

Пропаганда ідеї угорської держави в кордонах до 1914 р. пов'язана з культивуванням пам'яті про «тріанонську ганьбу» – Тріанонський мирний договір 1920 р., укладений між країнами-переможницями у Першій світовій війні та Угорщиною як однією з правонаступниць Австро-Угорської імперії. За цим договором Угорщина втратила 72 % території та 64 % населення, у т. ч. 3 млн етнічних угорців, на користь сусідніх держав (Румунії, Югославії, Чехословаччини, Австрії), що було сприйнято угорським народом як національна катастрофа. У 2010 р. за ініціативою Фідес 4 червня – день підписання Тріанонського

⁷³ Грибовский В. Историческая политика. URL: <https://www.geopolitica.ru/article/istoricheskaya-politika>

договору – в Угорщині проголошено Днем національної єдності.

У 1938–1941 рр. Угорщина частково повернула довоєнні території внаслідок: 1) рішення першого Віденського арбітражу 1938 р. (коли нацистська Німеччина і фашистська Італія змусили Чехословаччину передати Угорщині південні райони Словаччини і південно-західні райони Підкарпатської Русі (Закарпатської України); 2) окупації Карпатської України в 1939 р.; 3) рішення другого Віденського арбітражу 1940 р. (за яким Румунія змушена була передати Угорщині північну Трансільванію); 3) анексії у 1941 р. територій Югославії – Воєводіни та Північної Словенії (у розгромі Югославії Угорщина взяла безпосередню участь на боці Німеччини та Італії, чим порушила угорсько-югославський договір «про дружбу і вічний мир», підписаний у Белграді 12 грудня 1940 р.). У 1947 р. країни антигітлерівської коаліції підписали з Угорщиною мирний договір, який скасовував рішення Віденських арбітражів і повертав країну до кордонів, визначених у Тріанонському договорі.

Тому можна вважати закономірним, що культ пам'яті про «тріанонську ганьбу» поєднується в Угорщині з «повзучою» реабілітацією і неофіційною глорифікацією М. Хорти – регента Угорського королівства у 1920–1944 рр. і союзника Гітлера в роки Другої світової війни (реабілітацію слід розуміти не у правовому, а, скоріше, у моральному сенсі, оскільки, на відміну від румунського «кондукетора» маршала І. Антонеску, М. Хорти ніколи не був офіційно засуджений ⁷⁴). Адже «повернення» згаданих територій,

⁷⁴ Далош Дьєрдь. Возвышение Хорти: История и самооценка в современной Венгрии. URL: <https://urokiistorii.ru/article/51568>

тобто подолання наслідків Тріанонського договору, угорські праві вважають його головною заслугою.

У 2012–2013 рр. у Будапешті, Дебрецені та інших містах мали місце акти вшанування Хорті (перейменування на його честь площі, встановлення пам'ятника, відкриття меморіальної дошки тощо), що викликало протест єврейських організацій. Міністр закордонних справ Угорщини Я. Мартоні у листі, адресованому Американському єврейському комітету, був змушений заявити, що угорський уряд не планує реабілітувати М. Хорті до проведення відповідних історичних досліджень⁷⁵. Нагадаємо, однак, що Хорті і не потребує офіційної реабілітації, а брак історичних досліджень аніскільки не заважає угорським високопосадовцям публічно оцінювати його як видатного державного діяча.

27 січня 2018 р. у Будапешті мали відслужити урочисту месу на вшанування пам'яті Хорті, під час якої планувався виступ віце-спікера угорського парламенту, члена Фідес Ш. Лесака. Цей захід не відбувся лише через протести угорських єврейських організацій і Всесвітнього єврейського конгресу, які вважають регента відповідальним за депортацію до концтаборів угорських євреїв у 1944 р., тим більше, що 27 січня – Всесвітній день пам'яті жертв Голокосту. Найбільша єврейська організація Угорщини «Мажихіс» у своїй заяві відзначила, що меса в пам'ять Хорті у цей день була би «образою пам'яті всіх жертв (Голокосту), що постраждали в Угорщині»⁷⁶.

⁷⁵ Правительство Венгрии не планирует реабилитировать Миклоша Хорти. URL: <http://www.hungary-ru.com/?mode=news&id=4540>

⁷⁶ В Венгрии отменили мессу в память адмирала Хорти. URL: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=76697>

У цьому контексті необхідно згадати вступну частину «Національне кредо» Основного закону Угорщини, де говориться про відновлення 2 травня 1990 р. «державного самовизначення нашої Батьківщини, втраченого дев'ятнадцятого березня 1944 року».

Довідково. Саме 19 березня 1944 р. в Угорщину, за формальної згоди Хорті, були введені німецькі війська, у т. ч. війська СС, які разом з угорською жандармерією розпочали депортацію євреїв і циган. Сам Хорті перебував при цілком реальній владі до жовтня 1944 р. і навіть встиг у серпні змістити пронимецький уряд Д. Стояї, а 15 жовтня оголосити про перемир'я з СРСР. Лише після цього під тиском Гітлера він був змушений передати владу лідеру пронимецької фашистської партії «Схрещені стріли» Ф. Салаші. Отже, згадане положення угорської конституції також можна вважати прихованою спробою реабілітувати регента, який і після 19 березня понад півроку залишався союзником нацистської Німеччини, а отже, ніс відповідальність як за її злочини на території своєї країни, так і за продовження участі Угорщини у війні на боці Гітлера. Якщо навіть вважати Хорті жертвою обставин, як це зробив у своєму виступі на телебаченні 1993 р. прем'єр-міністр Й. Антал, то можна згадати очільника довоєнного угорського уряду П. Телекі, який 3 квітня 1941 р. вчинив самогубство на знак протесту проти порушення Угорщиною згаданого вище договору з Югославією.

Неофіційна реабілітація Хорті може розглядатися як реабілітація загалом хортистської Угорщини – союзниці нацистської Німеччини та її співучасниці у злочинах Голокосту і представлення Угорщини в образі жертви двох тоталітарних режимів (нацистського і радянського). Цю ідею повинен був втілити пам'ятник жертвам нацистської окупації, який згідно з урядовим указом мали встановити на площі Свободи в Будапешті у 2014 р. За ескізом, це була

статуя архангела Гавриїла (символ Угорщини), на якого нападає орел (символ нацистської Німеччини). Концепція пам'ятника була розкритикована групою угорських істориків, які у своєму відкритому листі розцінили її як спробу фальсифікації минулого.

Згадані тенденції історичної політики, як уже зазначалося, знайшли відображення в Основному законі Угорщини 2011 р., який у своїй вступній, «ідеологічній» частині відзначається крайнім етноцентризмом⁷⁷. Після першої фрази «Боже, благослови угорців!» міститься преамбула під назвою «Національне кредо», що починається зі слів: «Ми, члени угорської нації...», а після переліку того, чим пишаються угорці, містить обіцянку «зберігати інтелектуальну єдність нашої нації, розірваної на частини бурями двадцятого сторіччя». Про те, що під «членами угорської нації» і займенником «ми» у різних відмінках розуміються лише етнічні угорці, а не всі громадяни, як і мало бути у конституції сучасної європейської країни, свідчить речення з сьомого абзацу «Національного кредо»: «Національності, котрі живуть разом з нами, є частиною угорської політичної спільноти і чинниками формування держави».

У преамбулі висловлюється пошана до «досягнень історичної конституції і Святої Корони, в яких втілюється перманентність конституційної державності Угорщини і єдність нації». Потрібно зазначити, що Свята Корона асоціюється з таким поняттям як «землі Корони Святого Іштвана», до яких у ХІХ ст. офіційно входили, крім Угорщини (яка включала тоді Трансільванію, Словаччину та Закарпаття), також Хорватія і Славонія. Угорська ж історична

⁷⁷ Основной Закон Венгрии. URL: http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznymda_jav%C3%ADtott.pdf

традиція відносила до цих земель і Галичину, а також деякі території на Балканах. Таким чином, у конституції в завуальованому вигляді висловлюється пошана до ідеї «Великої Угорщини».

Невизнання «призупинення дії історичної конституції в результаті іноземних окупацій» (тобто після 19 березня 1944 р., про яке також ідеться у конституції) можна тлумачити як приховане небажання визнавати післявоєнний status quo як у політичному, так і в територіальному сенсі. Однак потрібно нагадати, що в 1920–1944 рр. в Угорщині не існувало кодифікованої конституції. Натомість, у зв'язку з формальним поверненням до монархічної форми правління, були відновлені окремі положення «історичної конституції» Угорського королівства у складі Австро-Угорщини, доповнені конституційними актами, спрямованими на встановлення націоналістичного, авторитарного режиму регента. Загалом складно зрозуміти, що означає згадане невизнання: запізнілий протест проти підступних дій союзника – нацистської Німеччини чи намір відродити архаїчний, навіть за критеріями міжвоєнних часів, хортистський режим, «уславлений» не меншою підступністю та агресивністю стосовно сусідів.

Зазначені аспекти Основного закону Угорщини 2011 р. навряд чи можна розглядати як політичну програму, тим більше, що жоден угорський уряд не декларував відновлення «Великої Угорщини» як політичну мету. Однак вони мають важливе символічне значення і, безперечно, впливають на суспільну свідомість, підживлюючи «фантомні болі» за втраченими землями і ностальгію за колишньою державною величчю. Така ностальгія може бути в будь-який час актуалізована і спрямована у політичне русло. На забезпечення такої можливості спрямована стаття D Основ-

них положень конституції, яка проголошує: «Угорщина, із врахуванням єдності всієї угорської нації, несе відповідальність за долю угорців, що живуть за її межами, сприяє збереженню і розвитку їх спільнот, підтримує їх прагнення, спрямовані на збереження угорського ідентитету, здійснення індивідуальних і колективних прав, створення громадських органів самоврядування, а також сприяє їх співпраці один з одним і з Угорщиною», що дуже нагадує задеклароване Путіним на початку російської воєнної агресії завдання захисту «ображеного бандерівцями» російськомовного населення в Криму та на Донбасі.

Для просування у суспільній свідомості своєї ідеології та реалізації історичної політики угорським урядом були створені дослідницькі установи, які «займаються формуванням свідомості громадян»: Інститут історії «Верітас», Інститут XXI сторіччя, Інститут вивчення історії зміни режиму, Угорський інститут лінгвістичної стратегії, Дослідницький інститут з розробки національної стратегії⁷⁸. Про апологетичний характер діяльності цих установ може свідчити заява директора Інституту історії «Верітас» Ш. Сакаї у зв'язку з відзначенням річниці Голокосту в 2014 р., у якій ішлося про те, що висилка у серпні 1941 р. 15 тис. угорських євреїв до Кам'янець-Подільського (де вони були знищені) була лише адміністративною депортацією⁷⁹.

Вплив історичної політики з метою формування етноцентричного патріотизму у молоді здійснюється перш за все через освітній напрям. Зокрема, можна згадати про включення до шкільних програм з літератури творів таких

⁷⁸ Балинт Мадьяр: Как устроено образование в посткоммунистическом мафиозном государстве. URL: <http://novznania.ru/archives/8527>

⁷⁹ Лопатто М. Немецкий орел над Будапештом. URL: <https://www.svoboda.org/a/25300789.html>

письменників як А. Васс, Й. Нірью, І. Шинка, Д. Сабо, що викликало протест низки угорських і закордонних єврейських організацій, бо їхню творчість пов'язують з поширенням профашистських та антисемітських поглядів у хортистській Угорщині. Крім того, відомо, що Й. Нірью був прихильником партії «Схрещені стріли» Ф. Салаші і залишався депутатом парламенту після її приходу до влади⁸⁰. Експерти вважають, що етнонаціоналізм є основою не лише урядової і партійної історичної політики, а що й угорській історіографії властивий «етноцентричний світогляд..., який виключає інші етнічні та релігійні групи»⁸¹.

Підсумовуючи, можна зазначити, що угорська історична політика має значною мірою етноцентричний і віктимно-агресивний характер. Предметом її зацікавлень передусім є доля етнічних угорців, незалежно від кордонів. Вона базується на комплексі жертви історичних обставин, спогадах про історичні образи і несправедливості, завдані Угорщині іншими державами, що, по-перше, позбавляє націю почуття історичної відповідальності (зокрема, почуття провини перед тими народами, які ставали жертвами її агресивних і несправедливих дій). Так, у угорців, здається, повністю відсутнє почуття провини за знищення Карпатської України у 1939 р., і лише зовнішній тиск змушує їх іноді на офіційному рівні визнавати причетність своєї країни до Голокосту. По-друге, цей комплекс служить моральним виправданням будь-яких проявів національного егоїзму і реваншизму.

⁸⁰ Венгрия должна перестать реабилитировать профашистских и антисемитских писателей. URL: <https://inosmi.ru/world/20120719/195201640.html>

⁸¹ Ковач Ева. История замедленного действия. Венгерский спор историков 2012 года. URL: <https://urokiistorii.ru/article/51918>

Така політика і супутня їй ідеологія несуть значний деструктивний потенціал. Вони позбавляють націю позитивних цілей, звужують перспективи її розвитку, слугують джерелом конфліктів із сусідніми країнами.

Румунія. Історична пам'ять румунського народу, на думку експертів, відзначається складністю і суперечливістю, які можна пояснити доволі неоднозначною історичною спадщиною, відображеною в суспільній свідомості нації. «У 1990 році румунське суспільство виглядало як зріз різних геологічних епох. Ще були живі легіонери, прибічники Кароля II, шанувальники короля Міхая та апологети Антонеску. Існували адепти Георгіу-Дежа, Чаушеску і прихильники Ілієску з пам'яттю про “комунізм з людським обличчям” між 1964 та 1971 роками»⁸². На відміну від інших країн колишнього «соцтабору», в Румунії усунення від влади попередніх еліт відбулося не демократичним шляхом, а внаслідок кривавої грудневої революції 1989 р., більше схожої на страту комуністичного лідера Ніколае Чаушеску. Досоціалістичне минуле країни не могло дати особливо позитивних взірців для наслідування, оскільки до 1944 р. вона залишалася союзницею нацистської Німеччини, а її довоєнна історія була надто неоднозначною, сповненою конфліктів, переворотів і насильства. Тому постсоціалістичний транзит Румунії проходив значно складніше, ніж у таких постсоціалістичних та пострадянських країнах, як Польща, Чехословаччина, країни Балтії. Не менш складним було в Румунії і ставлення до минулого, що зумовило національну специфіку історичної політики.

⁸² Мачь Михайл. В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии. URL: http://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorabotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_rumini

Так, після революції почалася поступова неофіційна реабілітація і глорифікація І. Антонеску – румунського колеги М. Хорті. Йому також ставили пам'ятники як патріоту і борцю проти більшовизму, його іменем називалися вулиці⁸³, а в шкільних підручниках історії його режим 1940–1944 рр. хоча й визнавався авторитарним, проте не фашистським і загалом толерантним до опозиції.

Поштовхом до розвінчання особи «кондуктора» (рум. «провідник», «вождь») стало оприлюднення доповіді міжнародної комісії з вивчення Голокосту в Румунії, створеної у жовтні 2003 р. за ініціативою президента І. Ілієску, яка підтвердила повну відповідальність румунської державної влади, очолюваної Антонеску, за геноцид євреїв і циган у 1941–1944 рр. на територіях, окупованих румунською армією, і в самій Румунії⁸⁴.

Довідково. Слід зазначити, що 5 грудня 2006 р. апеляційний суд Бухареста ухвалив рішення, яке частково звільняло Антонеску від відповідальності за війну проти СРСР на боці нацистської Німеччини, оскільки для Румунії ця війна нібито була «превентивно-оборонною». Перша стадія участі Румунії у війні – «визволення Бессарабії і Буковини» – була визнана «легітимною» від 22 червня 1941 р. до «усунення радянської військової загрози»⁸⁵. Однак у травні 2008 р. Верховний суд Румунії скасував це рішення.

30 липня 2015 р. був прийнятий Закон «Про внесення змін і доповнень до надзвичайної постанови Уряду «Про

⁸³ Мачь Михайл. В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии. URL: http://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorabotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_rumynii.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Ион Антонеску: национальный герой Румынии или военный преступник? URL: <https://ava.md/2014/06/09/ion-antonescu-nacional-nyu-geroy-rumynii/>

заборону організацій та символів фашистського, расистського і ксенофобського характеру, а також пропаганди культу осіб, винних у скоєнні злочинів проти миру і людськості»⁸⁶. У ньому, зокрема, визначалося, що «під Голокостом на території Румунії розуміються систематичні переслідування та знищення євреїв і циган, здійснені за підтримки інститутів румунської держави на територіях, що управлялися румунською адміністрацією у період 1940–1944 років». Таким чином, давалася чітка правова оцінка діям режиму Антонеску і його тимчасового союзника в 1940–1941 рр. – Залізній гвардії, або Легіону Архангела Михаїла – радикально-націоналістичній, фашистській організації, яка теж мала у післяреволюційній Румунії досить багато симпатиків. У румунських ЗМІ цей закон називали «антирумунським», «чаушистським», «зазіханням на національну пам'ять», що демонструє велику відстань від правового рішення до змін у суспільній свідомості⁸⁷. Очевидно, що для певної частини румунського суспільства маршал І. Антонеску, як і легіонери та їхній легендарний лідер К. Кодряну, залишатимуться якщо не національними героями, то принаймні визначними і морально прийнятними історичними постатями.

У 2006 р. за ініціативи президента Т. Бесеску було створено президентську комісію з вивчення комуністичної

⁸⁶ Legea nr. 217/2015 pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. URL: http://www.dreptonline.ro/legislatie/legea_217_2015_modificare_OUG_31_2002_interzicere_organizatii_simboluri_caracter_fascist_rasist_xenofob_promovare_cultul_persoanelor_vinovate_infracțiuni_contra_pacii_omenirii.php

⁸⁷ Мачь Михай. В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии. URL: http://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorobotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_rumunii

диктатури в Румунії. У доповіді комісії, поданій до парламенту 18 грудня 2006 р., комуністичний режим характеризувався як «нелегітимний і злочинний». Для продовження досліджень «тоталітаризму в Румунії» у 2009 р. створено Інститут розслідування комуністичних злочинів та пам'яті румунської еміграції⁸⁸.

Так румунська влада намагалася «звести рахунки» і з комуністичним режимом 1945–1989 рр., і з його монархічними, націоналістичними і фашистськими попередниками, дійшовши слушних висновків, що історична пам'ять про них навряд чи може стати об'єднавчим чинником для всієї нації. Подальша історична політика використовує як об'єднавчий потенціал спогади про об'єднання румуномовних земель і створення у 1918 р. т. зв. «Великої Румунії», про пакт Молотова – Ріббентропа, внаслідок реалізації секретних протоколів до якого Румунія втратила значну частину цих територій, і пов'язану з цими спогадами ідею єдності румунської нації, незалежно від державних кордонів. Щоправда, румунська влада після 1989 р. ніколи не декларувала як політичну мету територіальне відновлення «Великої Румунії» у кордонах 1918–1940 рр. Однак деякі кроки румунської влади створюють певні перспективи для актуалізації цієї мети у майбутньому.

По-перше, йдеться про спрощену процедуру отримання румунського громадянства для осіб, які народилися на території, що була частиною Румунії з 1918 до 1940 рр., а також для їхніх родичів до третього коліна, впроваджену поправками від 29 жовтня 2009 р. до румунського закону про громадянство за ініціативою президента Т. Бесеску. Це вже створювало проблеми у відносинах країни з сусідами, де

⁸⁸ Див.: сайт Інституту. URL: <http://www.iiccr.ro>

проживають численні румунські громади, зокрема з Україною. Однак румунські урядовці вважають видачу своїх національних паспортів українським громадянам цілком легітимною справою, повністю ігноруючи той факт, що українське законодавство не передбачає подвійного громадянства ⁸⁹.

По-друге, це досить прозорі наміри румунської влади, незалежно від політичних орієнтацій окремих президентів і урядів, щодо «возз'єднання» з Молдовою.

Довідково. Після проголошення незалежної Республіки Молдова у 1991 р. румунське державне керівництво на чолі з президентом І. Ілієску виступило із заявою, що містила таку тезу: «Проголошення незалежної румунської (sic!) держави на територіях, що були насильно анексовані в результаті пакту Молотова – Ріббентропа, є рішучим кроком на шляху до мирного усунення сумних наслідків цього пакту, що утискають права та інтереси румунського народу» ⁹⁰. Однак після вступу Молдови до СНД 14 квітня 1994 р. румунський парламент прийняв заяву зовсім іншої тональності: «Голосування парламенту у Кишеневі прикрим чином підкріплює злочинний пакт (Молотова – Ріббентропа) і безвідповідально позбавляє румунську націю права проживати у своєму єдиному історичному та духовному просторі» ⁹¹. На початку 2016 р. Національна ліберальна партія Румунії президента К. Йоханніса презентувала концепцію спільної політики щодо Молдови, у якій зазначено таке: «Бессарабське питання не має

⁸⁹ Глава МЗС Румунії назвав «нормальною практикою» видачу українцям румунських паспортів. *Укрінформ*. 2018. 11 січ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2380443-glava-mzs-rumunii-nazvav-normalnou-praktikou-vidacu-ukraincam-rumunskih-pasportiv.html>

⁹⁰ Румыния: исторические истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства. URL: http://www.perspektivy.info/history/rumynija_istoricheskije_istoki_i_sovremennoje_sostojanije_vneshnepoliticheskogo_pozicionirovanija_gosudarstva_2013-03-05.htm

⁹¹ Там само.

бути питанням міжпартійної боротьби, а має бути питанням, яке об'єднує всі наші політичні сили. Стратегія на об'єднання з братнім народом повинна бути предметом загальнонаціонального консенсусу»⁹².

Останніми роками проект об'єднання Молдови з Румунією під назвою Unirea-2018 отримав потужні імпульси в самій Молдові на політичному і громадському рівнях, тим більше, що в 2018 р. виповнилося 100 років з часу приєднання до Королівства Румунії Молдовської Демократичної Республіки (МДР), утвореної на території колишньої Бессарабської губернії Російської імперії на початку 1918 р. Для просування цього проекту в обох країнах і на міжнародному рівні 17 квітня 2011 р. була створена Уніоністська платформа «Акція 2012» для об'єднання неурядових організації та ініціативних груп з Румунії, Молдови та румунської діаспори⁹³. У Молдові платформою було організоване підписання керівниками органів місцевого самоврядування символічної декларації про приєднання до Румунії міст і сіл. Станом на 24 лютого 2018 р. декларацію підписали органи місцевого самоврядування 53 населених пунктів, а до кінця року їх чисельність планується довести до символічної цифри 100⁹⁴.

У 2016 р. уніоністськими силами Молдови були оголошені вибори до Сфатул Церій-2 (*молд.* Рада Країни), який, очевидно, мав би проголосити приєднання країни до

⁹² Правляча партія Румунії: «Головний пріоритет – приєднання Молдови». URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65185/Pravlachia_partija_Rumuniji_Golovnyj_priorytet_pryjednanna

⁹³ Platforma Unionistă „Acțiunea 2012” Și-a reales conducerea în cadrul unei adunări generale. URL: http://www.rgnpress.ro/rgn_18/categorii/asociatii--ambasade/27000-2018-02-19-10-49-18.html

⁹⁴ Более полусотни городов и сел Молдовы захотели присоединиться к Румынии. URL: <http://www.dsnews.ua/world/bolee-polusotni-gorodov-i-sel-moldovy-zahoteli-prisoedinitysya-24022018161100>

Румунії, як це зробив 27 березня 1918 р. перший Сфатул Церій – парламент МДР ⁹⁵. Установчий з'їзд Сфатул Церій-2 відбувся 27 березня 2016 р. у Кишеневі і затвердив Дорожню карту об'єднання республіки Молдова з Румунією до 2018 року ⁹⁶.

Довідково. Натомість президент Молдови І. Додон на початку липня 2017 р. підписав указ, яким оголосив 2018 р. Роком Штефана чел Маре (Штефана Великого) – господаря Молдовського князівства у 1457–1504 рр. На своїй сторінці у Facebook І. Додон написав про Штефана чел Маре так: «Він вів жорстоку боротьбу за державність Молдови, запекло опираючись усім внутрішнім і зовнішнім викликам, спрямованим проти молдовського народу і держави» ⁹⁷. Такий пасаж про національного лідера, який «все життя відстоював молдовську державність», легко проектується на сучасність. Сам акт проголошення 2018 р. Роком Штефана чел Маре, безумовно, має символічне значення і повинен затвердити в суспільній свідомості громадян Молдови ідею про глибокі історичні корені молдовської державності. З іншого боку, прибічники приєднання Молдови до Румунії також мають історичне обґрунтування своїх прагнень, адже Румунія виникла внаслідок об'єднання у 1861 р. князівств Молдови та Валахії в єдине князівство, проголошене у 1881 р. Королівством Румунія. Щоправда, супротивники приєднання нагадують, що територія нинішньої Республіки Молдова (історична Бессарабія) увійшла до складу Румунії лише в 1918 р., і легітимність цього входження викликає сумніви.

⁹⁵ «Сфатул Церій»-2 для об'єднання Молдови и Румынии формируется в рамках проекта Unirea-2018. URL: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=23667> (також див.: <http://sfatutarii.md/>).

⁹⁶ Создан Сфатул Церій-2 и утверждена Дорожная карта объединения с Румынией. URL: <https://ava.md/2016/03/28/sozdan-sfatul-ceriy-2-i-utverzhdena-dorozhnaia/>

⁹⁷ Игорь Додон объявил 2018 год Годом Штефана чел Маре. URL: <http://newsmaker.md/rus/novosti/igor-dodon-objyavil-2018-god-godom-shtefana-chel-mare-32266>

Третім напрямом уніоністської політики стало офіційне визнання романомовних балканських народів (арумунів, істрорумунів, мегленорумунів, молдован, влахів та ін.) частинами єдиного румунського етносу. На початку травня 2013 р. відповідне рішення ухвалив румунський парламент за ініціативою Демократичної ліберальної партії⁹⁸. Ці народи отримали загальну назву «румуні звідусюди» (Românii de Pretutindeni). Для «опіки» над ними був створений спеціальний державний орган (Ministerul pentru Românii de Pretutindeni)⁹⁹. Робота з їх культурної інтеграції є також одним із напрямів діяльності Міністерства національної освіти. Щорічно 30 листопада відзначається в Румунії і за кордоном як День румунів звідусюди.

Довідково. Цей день символічно передує Дню Великого Об'єднання (1 грудня), який також щорічно відзначається в Румунії. Саме в цей день, 1 грудня 1918 р. в м. Алба-Юлія відбувся з'їзд румунських делегацій, на якому було проголошене входження Трансильванії (вже окупованої на той час, як і Буковина, а ще раніше – Бессарабія, румунськими військами) до Королівства Румунія. У рамках урядової програми з відзначення сторіччя цієї події, прийнятої в 2016 р., передбачалася реалізація масштабних проектів у галузях культури, науки, освіти, охорони здоров'я, транспорту, інфраструктури, інформатизації тощо, у т. ч. презентація за кордоном політичних, економічних і культурних досягнень Румунії. Одна з цілей проектів, за словами прем'єр-міністра Д. Чолоша, полягає в тому, щоб «поєднати жертви, принесені Румунією у минулому, з майбутньою модерною Румунією»¹⁰⁰.

⁹⁸ В Румынии появился новый этноним – «румыны отовсюду». URL: <https://novostipmr.com/ru/news/13-05-09/v-rumynii-poyavilsya-novyuy-etnonim-rumyny-otovsyudu>

⁹⁹ Див.: <http://www.mprp.gov.ro/web/>

¹⁰⁰ Culture, education and health projects included in the Centenary Program of Great Union. URL: <http://www.nineoclock.ro/culture-education-and-health-projects-included-in-the-centenary-program-of-wwi-and-great-union/>

Зазначені факти дають певне уявлення про те, які механізми можуть бути використані прорумунськими силами і їхніми румунськими спонсорами в Україні, якщо виникне нагода для актуалізації територіальних претензій Румунії на румуно/молдовомовні регіони нашої держави, а також про значення історичної політики для обґрунтування подібних претензій.

У той же час в Румунії досить гостро реагують на намагання Угорщини «ревізувати» Тріанонський договір, який, зокрема, затвердив у міжнародно-правовій площині приєднання Трансільванії до Румунії. Так, у квітні 2017 р. на конференції «Інформаційна війна під збільшувальним склом», організованій Румунською академією наук, академік і ректор університету м. Клуж-Напока І.-А. Поп заявив, що в апараті уряду Угорщини створений спеціальний відділ «Тріанон-100», метою якого є «антирумунська пропаганда», зокрема делегітимація приєднання Трансільванії до Румунії і підготовка громадської думки, у т. ч. в країнах Європи, до відзначення сторіччя Тріанонського договору в 2020 р.

Довідково. 2 травня 2017 р. було оприлюднено заяву міністра закордонних справ Угорщини, в якій зазначалося, що «Тріанон-100» — це не урядова структура, а дослідницька група, яка в 2016 р. отримала п'ятирічний грант від Угорської академії наук в рамках програми підтримки молодих науковців «Impetus» («Імпульс»). Міністр також пожалкував про те, що «інтереси певних румунських академічних кіл перебувають у конфлікті зі спільними дослідженнями неоднозначних процесів, що відбувалися у минулому»¹⁰¹.

¹⁰¹ The Ministry of Foreign Affairs and Trade rejects claims that Hungary is waging a propaganda war against Romania. URL: <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/the-ministry-of-foreign-affairs-and-trade-rejects-claims-that-hungary-is-waging-a-propaganda-war-against-romania>

Набагато серйозніший конфлікт виник на початку 2018 р., після того як три організації угорців Румунії (Демократичний союз угорців Румунії, Угорська громадянська партія і Угорська народна партія Трансільванії) публічно домовилися співпрацювати задля здобуття територіальної угорської автономії, а саме створення автономної області на сході Трансільванії в рамках т. зв. Секейського краю (секеї, або секлери, – угорський субетнос, що проживає в Румунії) і надання особливого самоврядного статусу регіону Парціум, що розташований на заході Румунії.

Довідково. У спільній заяві зазначалося, що «територіальна автономія Секейського краю повинна конкретизуватися у формі автономного регіону в його історичних кордонах. Його керівний орган повинен мати регіональні законодавчі та виконавчі повноваження в галузі освіти, культури, інформації, економіки, а також в галузі функціонування адміністративного апарату»¹⁰². У відповідь на цю (далеко не першу) ініціативу трансільванських угорців прем'єр-міністр Румунії М. Тудосе відреагував дуже емоційно, заявивши: «Якщо прапор секеїв буде вивішений на державних установах, то всі відповідальні за це висітимуть поруч з ним. Про автономію секеїв не може бути й мови», що й спричинило дипломатичний скандал¹⁰³.

До речі, 7 жовтня 2017 р. планувалося провести Перший фестиваль секейської культури в м. Берегові на Закарпатті, причому організатором виступав згаданий вище Дослідницький інститут національної стратегії Угорщини. Однак цей захід був скасований через «складну політичну ситуацію».

¹⁰² Румынские венгры потребовали автономии для Трансильвании. URL: <http://pravdanews.info/rumynskie-vengry-potrebovali-avtonomii-dlya-transilvanii.html>

¹⁰³ Між країнами-сусідками України розгорівся гучний дипломатичний скандал. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/foreign-policy/2018-01-13/mejdu-stranami-sosedkami-ukrainyi-razgorelsya-gromkiy-diplomaticheskij-skandal/118404>

Румунські угорці і зараз мають не так уже й мало прав: право на подвійне громадянство, навчання рідною мовою на всіх рівнях. Вони мають представництво в обох палатах парламенту, а в регіонах їх компактного проживання угорська мова є офіційною. Однак це не зменшує їхніх претензій на окремий статус, у чому їх підтримує офіційний Будапешт, оскільки створення угорських автономій у сусідніх країнах і, таким чином, забезпечення духовної та політичної єдності угорської нації понад державними кордонами є одним із важливих напрямів сучасної угорської політики.

Так, 13 травня 2014 р. прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан заявив, виступаючи в парламенті, що «угорці, які живуть у Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на права національної спільноти й на автономію»¹⁰⁴. Пізніше, 21 березня 2017 р., віце-прем'єр Ж. Шем'єн під час презентації книги «Права меншин. Представлення інтересів. Автономність» зробив аналогічну заяву, зазначивши, що автономія є метою для всіх етнічних угорців, які мешкають за кордоном Угорщини, а етнічні угорські партії в інших країнах не лише мають дбати про представлення інтересів місцевої угорської спільноти, але також несуть відповідальність перед усією нацією¹⁰⁵.

Як бачимо, історичні політики в Угорщині та Румунії, за всіх відмінностей, мають між собою дещо спільне. В обох країнах вони пов'язані із:

- 1) спробами бодай часткової реабілітації авторитарних режимів, які заплямували себе співпрацею з нацист-

¹⁰⁴ Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/13/7025158/>

¹⁰⁵ Віце-прем'єр Угорщини: «Автономія – мета та майбутнє закордонних угорських меншин». URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/197237>

ською Німеччиною, військовою агресією та участю в Голокості;

- 2) проявами ірридентизму як вираження комплексу «розділеної нації».

Така історична політика не сприяє досягненню взаєморозуміння та стабільності у Східній Європі і послаблює європейські та євроатлантичні структури перед загрозою гібридної агресії з боку Росії.

ВИСНОВКИ

У внутрішній та зовнішній політиці України все більшу роль відіграє чинник політики історичної пам'яті. У висновках містяться загальні підсумки проведеного дослідження і викладено основні його результати за виокремленими напрямками.

Національна ідентифікація та національна історія як об'єкти гуманітарної експансії РФ

1. Історична пам'ять є визначальним чинником формування національної ідентичності як процесу самоототожнення людини з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями. Кореляція історичної пам'яті та національної ідентичності цілком вкладається у формулу, виведену Т. Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації»¹⁰⁶.

2. Українська ідентичність і досі є «незавершеним проектом». Її формування – довготривалий процес, який і в «старих» націй тривав не одне століття. В Україні ця

¹⁰⁶Kuzio, T. (1998). Ukraine. State and Nation Building. P. 134.

проблема, окрім загального змісту, має і свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, довготривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення, засилям в історичній пам'яті населення чужих міфів та стереотипів.

3. Систематичні та потужні пропагандистські атаки Кремля на українську історію мають виразні негативні наслідки для гуманітарної безпеки України. Насаджування ідеології «спільноросійськості», заперечення існування українських мови, культури, нації, єдності території, поширення радянсько-російських міфів про спільне життя і боротьбу в одній країні, використання історичних прецедентів та метафор для дискредитації сучасної української влади, твердження, що Українська держава не має історичних витоків та перспектив – усе це спрямовано на реалізацію деструктивно-нігілістичного сценарію у сфері національної ідентичності, «десуверенізацію» політичної свідомості, розкол і знищення України як держави.

Дискурс минулого у формуванні антиукраїнських настроїв у південно-східних регіонах України

1. Протягом років існування суверенної України південно-східні регіони були своєрідним полігоном, де відточувалися технології розколу країни. Як інструмент формування антиукраїнських настроїв на Донбасі активно використовувалися маніпуляції дискурсом історії, що стало вагомим чинником військово-політичної кризи.

2. Антиукраїнські сили основну увагу зосередили на просуванні концепту «особливої донбаської ідентичності», використанні препарованих фактів, подій, пов'язаних з «Великою Вітчизняною» війною, Донецько-Криворізькою республікою (ДКР), Новоросією. Метою таких історичних інтерпретацій є легітимація сепаратизму на Донбасі, відрив від України та інтеграція з Росією, що створює загрозу територіальній цілісності та національній безпеці України.

3. Історія використовується як різновид пропаганди, а спотворення минулого є одним із основних стратегічних інструментів антиукраїнських сил та Росії на Донбасі. Важливою складовою пропагандистської війни є «війна пам'яті» по лініях протистояння українських національного та радянсько-неоімперського наративів. Поширюються політичні спекуляції навколо приналежності регіону. Культивується думка, що Донбас створено Російською імперією і СРСР, що це територія формування «новоросів», «народу Донбасу», які мають свій менталітет і майже нічим не пов'язані з Україною. Це покликано легітимізувати відділення Донбасу від України або реалізувати федеративний проект.

4. На часі – повноцінне осмислення минулого регіону, оскільки відтворення правдивої історії повинно послужити для відновлення зв'язків всередині розділеного суспільства та допомогти створити спільне майбутнє. Основна мета – це створення вагомого історичного тла, що пояснює претензії Донбасу на особливий шлях регіонального розвитку, і доведення, що це можливо лише в складі демократичної України, а не у фейкових «республіках» чи авторитарній Росії.

Імперативи політики історичної пам'яті України щодо відновлення територіальної цілісності

1. Системна гуманітарна робота щодо повноцінної інформаційної, культурно-ментальної, світоглядної реінтеграції мешканців українських територій, прилеглих до анексованого Росією Криму та окупованих нею ОРДЛО, до загальноукраїнського гуманітарного простору є важливою умовою для успішного втілення стратегічних національних інтенцій стосовно відновлення територіальної цілісності України. За умови належного застосування гуманітарно-безпековий інструментарій має вагомий потенціал позитивного впливу на всі суміжні сфери суспільного та державного життя, органічно доповнюючи та підсилюючи кроки у військовій і соціально-економічній сферах, а також сприяючи імплементації реформ, зростанню довіри громадян до влади, стабілізації соціально-політичної ситуації на постраждалих від російської воєнної агресії територіях та в державі загалом.

2. Розвінчуючи наративи та міфи, які нав'язуються російською пропагандою, слід звернути увагу на застосування «тактики айкідо» — використання сили ворога проти нього ж самого. Так, переважання локального патріотизму та регіональної ідентичності серед жителів українського Півдня та Сходу, яке завжди позиціонувалося як загроза загальнонаціональній ідентичності, може бути використане для промоції вивчення історії регіону, культурно-історичного спадку міст і сіл Донбасу та Криму. Оскільки архівні документи, музейні реліквії та культурні артефакти однозначно вказують на органічний і нерозривний зв'язок цих земель саме з Україною, така тактика дозволила б

ефективно просувати серед місцевого населення проукраїнські погляди на контрверсійні питання національної історії, спростувавши тези про нібито споконвічну «російськість» цих регіонів, «інвазійні наміри» Заходу щодо цих земель, інші пропагандистські штампи і стереотипи.

3. Створення окремого Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України відкриває додаткові можливості для реалізації потенціалу інструментів гуманітарно-безпекової політики. Систематизація й активізація гуманітарного вектору діяльності МінТОТ за тісної координації з іншими заінтересованими міністерствами та відомствами, профільними державними установами, зарубіжними партнерами, органами цивільно-військового співробітництва, інституціями громадянського суспільства, волонтерами, які займаються питаннями ВПО, відбудови постраждалих внаслідок війни територій, національно-патріотичними ініціативами тощо, та за послідовного втілення курсу політико-правових реформ дозволить значно прискорити реалізацію деокупаційних і реінтеграційних інтенцій України.

Загрози Московського патріархату для національної безпеки України

1. У міжнародній політиці Москви вагоме місце посідає релігійний чинник. Його значущість, на переконання керівництва РФ, сумірна із ядерним потенціалом країни.

2. РПЦ та євхаристично поєднана з нею УПЦ (МП) – два потужні інституційні канали, через які Кремль на-

магається різнобічно впливати на український суспільний простір, продукуючи чимало загроз національній безпеці.

3. Священноначалля РПЦ і УПЦ (МП) всіляко замасковує факт російської агресії, активно співпрацює з окупантами і терористичними угрупованнями, докладає неабияких зусиль для дискредитації української влади, псування міжнародного іміджу України, безпосередньо причетне до внутрішньосуспільних заворушень, нагнітання міжконфесійної напруги тощо.

4. Одним із напрямів антиукраїнської діяльності промосковських церковних структур є маніпуляції з національною історією. Оскільки остання – досить важливе джерело легітимації державо- і націєтворчих процесів, то перед Московським патріархатом та його філією поставлене завдання із фальшування історичного минулого, насадження у масовій свідомості міфологем і стереотипів, якими фактично спростовується факт існування Української нації та Української держави.

Освіта і наука у формуванні історичної пам'яті та подоланні деструктивних впливів

1. Одним із найбільш значущих для національної безпеки напрямом освіти є знання історії своєї країни, оскільки розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для формування національної ідентифікації громадян. Варто також пам'ятати, що спільне, належним чином закорінене у свідомості суспільства уявлення про національну історію та європейське майбут-

не держави, сприятиме забезпеченню необхідного рівня суспільної єдності та національної консолідації.

2. Об'єктивні історичні дослідження, ґрунтовна історична освіта є запорукою духовного суверенітету українців та незалежності держави. Потрібно пояснювати українцям, світовому співтовариству історичні витоки Українського народу, традиції державності, наочно демонструвати, що Україна і Росія – це цілком різні національні, соціокультурні та політичні утворення.

3. Ефективне використання політики історичної пам'яті в освітній сфері України може стати суттєвим сприятливим чинником як реінтеграції суспільного середовища окупованих територій до загальноукраїнського гуманітарного простору, так і стабілізації соціально-політичної ситуації на Донбасі та в Україні в цілому, надавши нового імпульсу здійснюваним реформам і трансформаційним процесам.

4. Війна на Донбасі, що може перерости у багаторічний «заморожений конфлікт», стала можливою також і через відсутність поступального розвитку в контексті єдиного загальноукраїнського освітнього поля, переважну орієнтацію на радянсько-російські зразки. Тому одне з найбільш нагальних завдань для системи освіти сьогодні (не тільки у звільнених районах Донбасу, а й в усій Україні) – активізація формування загальноукраїнської ідентичності через вивчення української історії, позбавленої заідеологізованих штампів і фактологічних перекручень, що мають на меті залишити Україну у сфері російського впливу.

Культурна спадщина як елемент політики історичної пам'яті

1. Збереження та актуалізація культурної спадщини є важливою складовою політики національної пам'яті. Долучення громадян України до багатств спільного культурного надбання сприяє формуванню їхньої української ідентичності, національній консолідації і зміцненню резистентності щодо зовнішніх деструктивних впливів, а також, що надзвичайно важливо в умовах гібридної війни, реінтеграції жителів звільнених територій Донбасу в український гуманітарний простір.

2. Повноцінне збереження культурної спадщини ускладнюється низкою проблем, серед яких найбільш важливі такі:

- слабка організаційна забезпеченість (відсутність окремого державного органу, відповідального за реалізацію цього напряму державної політики, та відповідної управлінської вертикалі; розпорошеність компетенцій у цій сфері між різними міністерствами і відомствами);
- недостатнє фінансування пам'яткоохоронної діяльності;
- недоліки чинного законодавства, які перешкоджають ефективній протидії зловживанням та правопорушенням, особливо з боку несумлінних власників пам'яток і забудовників, що прагнуть отримати ділянки під будівництво у престижних (як правило, історичних) районах міст;

- неефективна система обліку пам'яток, відсутність повного й інформативного реєстру об'єктів культурної спадщини;
- значна частина об'єктів культурної спадщини (у т. ч. й ті, що включені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО) знаходяться в окупованому Криму і на територіях, непідконтрольних українській владі.

3. На порядку денному стоїть завдання активізації законодавчої роботи на підтримку охорони культурної спадщини. Жоден із зареєстрованих законопроектів, що стосуються цієї галузі, протягом терміну каденції нинішнього складу Верховної Ради не набув статусу закону. Деякі важливі законопроекти перебувають лише на стадії підготовки.

Історико-меморіальна тематика у відносинах із європейськими сусідами України

1. Для польських консерваторів історична політика має велике значення як знаряддя консолідації національної спільноти, ефективний засіб мобілізації електорату, істотний елемент закордонної політики. Тому влада Польщі практикує жорсткий підхід до вирішення конфліктних історичних проблем, наполягаючи, що інші держави мають прийняти її трактування контроверсійних подій. Причому основним об'єктом польської наступальної історичної політики обрано саме Україну з огляду на її вразливе становище.

2. Історична політика Польщі має на меті поєднати посилення патріотичного дискурсу всередині країни з поліп-

шенням її іміджу на міжнародній арені. У проблемі актуалізації Волинської трагедії 1943 р. віддзеркалюються всі найбільш складні моменти «східної політики» Польщі. До них належать історико-культурні та суспільно-психологічні аспекти цієї проблеми: необхідність подолання національної травми від втрати Волині та інших кресів після Другої світової війни; пошуку прихильності кресовяків та патріотично налаштованого електорату; догляду за польськими похованнями; збереження польської історико-культурної спадщини на кресах; використання для політичного шантажу України вимог польських радикалів щодо компенсації за матеріальні втрати на кресах або навіть вимоги повернення кресових територій.

Метою визнання Волинської трагедії геноцидом є поновлення та культивування історико-мартирологічної («поляки – це народ-жертва») візії польського минулого й отримання «морального капіталу» у внутрішній та зовнішній політиці.

3. Історична політика Угорщини та Румунії базується на засадах етноцентризму. Вона підтримує пам'ять про історичні втрати угорського і румунського народів у ХХ ст., формує образ несправедливо «розділених націй» і підтримує прагнення до автономії або возз'єднання з батьківщиною відповідних національних меншин у сусідніх країнах. У випадку Румунії ця політика також обґрунтовує заперечення окремої національної ідентичності молдован, з чого може логічно випливати і заперечення їхнього права на окрему державу.

4. Надмірна увага до минулого, плекання «історичних образ» і водночас виправдання, фальсифікація або замов-

чування тих історичних фактів, які не можуть тішити національне самолюбство і слугувати предметом національної гордості, негативно впливає на суспільну свідомість згаданих вище народів, призводячи, у кінцевому рахунку, до погіршення відносин із сусідами. Так само зазначена політика не сприяє зміцненню європейських та євроатлантичних структур, членами яких є Польща, Угорщина та Румунія.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Національна ідентифікація та національна історія як об'єкти гуманітарної експансії РФ

На сучасному етапі національного будівництва ключовими напрямками зміцнення української ідентичності мають стати: українізація символічного простору країни; декомунізація всієї системи суспільних відносин; формування пантеону героїв, які віддали своє життя за свободу та незалежність України; всебічна підтримка патріотичного кінематографа; модернізація українського історичного наративу, державна підтримка вітчизняної історіографії, підняття престижності професії історика; сприяння розвиткові вітчизняної археології, архівної та музейної справи, краєзнавства, історичного туризму, відродження та збереження національних святинь, пам'яток історії, історико-культурних заповідників; втілення практик вживання державної мови у всіх сферах суспільного буття.

Протидія поширенню фальсифікацій української історії з боку російських влади та ЗМІ у контексті забезпечення гуманітарної безпеки України

Задля забезпечення дієвої протидії зазначеним впливам РФ пропонується здійснити низку заходів, зокрема:

1. Верховній Раді України провести парламентські слухання щодо забезпечення гуманітарної безпеки України, вагомим складником якої є політика національної пам'яті; визначити гуманітарну політику одним із стратегічних пріоритетів держави.

2. Міністерству інформаційної політики України забезпечити реалізацію та координацію державної історичної політики, спрямованої на консолідацію українського суспільства; започаткувати низку історико-культурних та просвітницьких проєктів, спрямованих на нівеляцію ідей «руського міра» та формування і зміцнення української громадянської ідентичності жителів південних та східних регіонів; створити дієві механізми щодо запобігання у регіональних ЗМІ спекуляцій на історичні теми і пропаганді сепаратизму.

3. Міністерству інформаційної політики України, Державному комітету телебачення і радіомовлення України здійснювати постійний моніторинг інформаційного наповнення засобів масової інформації з метою виявлення фактів деструктивної щодо української державності політики історичних фальсифікацій РФ; створити навчальну історичну програму на загальнонаціональному телевізійному каналі «Культура» та організувати мовлення на всій території України, залучати провідних українських та іноземних істориків до створення пізнавальних телепрограм.

4. Міністерству освіти і науки України сприяти вдосконаленню системи засвоєння і поширення наукових історичних знань як основи формування історичної пам'яті та національної свідомості; розглянути пропозицію про

включення до навчальних планів предмета «Історія України» уроків медіа-освіти (з метою вироблення критичного погляду щодо історичних текстів, здобуття навичок розпізнавати наміри поширювачів історичної інформації, розрізнити факти та їх інтерпретацію).

5. Державному комітету архівів України здійснювати заходи щодо розширення фактографічної бази історичних досліджень, виявлення та публікації нових архівних документів, які висвітлюють дискусійні проблеми української історії.

6. Національній академії наук України, Національній академії педагогічних наук України, Українському інституту національної пам'яті, закладам вищої освіти України сприяти системним дослідженням із тематики «історичних воєн», історичної пам'яті та активізації міждисциплінарних розвідок з питань механізмів формування колективних уявлень про минуле, їхнього впливу на стан національної ідентичності та національну безпеку.

7. Українському інституту національної пам'яті посилити науково-експертний супровід державної історичної політики, організаційно-методичну допомогу державним установам, ЗМІ з метою об'єктивного висвітлення найбільш складних та контрверсійних сторінок історії України.

Дискурс минулого у формуванні антиукраїнських настроїв у південно-східних регіонах України

З метою нівеляції негативних антиукраїнських стереотипів на Донбасі запропоновано:

1. Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти із залученням членів комітетів Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики спорту та туризму; з питань культури і духовності; з питань національної безпеки і оборони; з питань свободи слова і інформаційної політики; представників органів державної виконавчої влади; Національної академії наук України; галузевих академій наук; освітянських громадських об'єднань та організацій; науковців системи вищої освіти України; педагогів-практиків тощо, з огляду на важливість проблеми маніпулювання історією та історичною пам'яттю для консолідації суспільства та гуманітарної безпеки не лише на Донбасі, але й у всеукраїнському масштабі провести парламентські слухання на тему: «Бої за історію Донбасу: дискурс минулого в контексті гуманітарної безпеки України».

Під час дискусії розглянути питання, якою має бути історична політика на шляху примирення та інтеграції Донбасу, обговорити проблеми історичної та культурної спадщини, реформи історичної освіти в Україні, викладання фальсифікованої історії в квазіреспубліках «ДНР» та «ЛНР», потреби висвітлення історичних тем у ЗМІ, а також, які цінності мають бути покладені до фундаменту об'єднувальної національної ідеї; запропонувати прийнятну сучасну модель розвитку історичної освіти та культури регіону, інкорпорацію в історію України регіонального нарративу Донбасу.

2. Верховній Раді України при ухваленні Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» зазначити обов'язковість втілення для місцевих органів влади загальноукраїнської системи історичної освіти з метою запобігання можливим заходам,

спрямованим на посилення регіональної ідентичності Донбасу, на протигагу загальноукраїнській (оскільки замість курсу «Історія України» може з'явитися «Історія Новоросії» тощо).

3. Міністерству інформаційної політики України, Державному комітету телебачення і радіомовлення України, Українському інституту національної пам'яті розробити цільову програму щодо формування та поширення у ЗМІ контенту про Донбас як український регіон, тісно пов'язаний із європейською історією, у змісті якого висвітлювати питання щодо: участі західних європейців у становленні промисловості та міст, спростування «новоросійської» міфології, популяризації діяльності відомих людей краю, а також поширювати етнографічну інформацію про народи, які населяють край, пам'ятки історії та мистецтва тощо.

4. Міністерству освіти і науки України:

- розробити програму підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів викладачів історії для освітніх закладів, розташованих на підконтрольній Україні території, а на перспективу – і для деокупованих територій Донецької та Луганської областей, оскільки сучасні умови Донбасу вимагають викладання історії в контексті культурного діалогу, що дозволить подолати розрив між підготовкою вчителів історії і підвищенням кваліфікації педагогів, котрі вже працюють;
- розробити для вчителів історії та учнів пакети дидактичних і хрестоматійних матеріалів з історії регіону з виділенням спільного загальноукраїнського куль-

турно-історичного ядра як консолідуючої основи, відобразити взаємодію субкультур регіону, зробити наголос на спільних цінностях та проблемах, які об'єднують людей краю та всієї України;

- провести семінари для вчителів історії, присвячені проблемі використання джерел у процесі викладання гострих і дискусійних історичних питань (включаючи сучасні історичні події на Донбасі);
- започаткувати спеціальну стипендіальну програму, згідно з якою кращі студенти-історики Донбасу зможуть навчатися в провідних українських та європейських університетах;
- розробити для Донбасу освітні програми обміну, згідно з якими вчителі та викладачі історії з підконтрольних Україні територій певний час працюватимуть у школах та ЗВО інших регіонів.

5. Міністерству освіти і науки України, Національній академії наук України, Національній академії педагогічних наук України, Українському інституту національної пам'яті, закладам вищої освіти України внести до тематичних планів науково-дослідних робіт на 2019–2020 рр. теми досліджень щодо переосмислення найбільш суперечливих та дискусійних сюжетів історії Донбасу (Новоросія, ДКР та ін.) у контексті створення фундаментальної історії краю як історичного регіону України. Водночас для істориків регіону ініціювати спільні проекти неполітизованої історії, наприклад, «Внесок Донбасу в історію українського спорту», «Донбас в історії розвитку українського балету» тощо.

6. Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України включити до загальних навчальних програм з історії напрацювання міжнародної асоціації вчителів історії «Єврокліо» щодо принципів викладання історії як досвіду суспільної інтеграції в країнах із травматичною історичною пам'яттю, зокрема державах колишньої Югославії.

7. Міністерству освіти і науки України, Міністерству молоді та спорту України, використовуючи механізми державно-приватного партнерства для реалізації спільних проєктів, створювати громадсько-державні фонди і запроваджувати програми розвитку історичного краєзнавства та культурного туризму з метою ознайомлення школярів та учнівської молоді Донбасу з історією та культурою різних регіонів України, налагодження міжрегіонального спілкування учнів та молоді.

8. Міністерству освіти і науки України, Міністерству молоді та спорту України, Національній академії педагогічних наук України:

- здійснити моніторинг рівня навчальних досягнень з історії України учнів навчальних закладів Донбасу;
- підготувати нове покоління підручників з історичного краєзнавства Донбасу та розмістити на сайтах їхні електронні версії;
- урахувавши суспільно-політичну ситуацію на Донбасі, розробити програму національно-патріотичного виховання підростаючого покоління регіону в контексті реалізації Концепції «Нова українська школа», використовуючи інноваційний потенціал програм-

но-проектних технологій у процесі національно-патріотичного виховання, проводити «круглі столи», конференції, акції, зокрема серію акцій «Спільна історія – єдина країна» у містах і селах Донбасу, спрямованих на збільшення чисельності молоді, яка готова до захисту територіальної цілісності України;

- провести семінар-тренінг із навчання інструкторів та організаторів історико-військових осередків і клубів методів військово-патріотичного виховання засобами історії.

9. Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України з метою кореляції певних аспектів викладання історії провести опитування серед учнів та молоді Донбасу на предмет знання історії України, визначення їхньої громадянської ідентичності, соціокультурних цінностей тощо.

Імперативи політики історичної пам'яті України щодо відновлення територіальної цілісності

1. Систематичне проведення Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури України, Міністерством інформаційної політики України, державними адміністраціями областей і районів, прилеглих до територій анексованого РФ Криму та окупованих нею ОРДЛО, із залученням Українського інституту національної пам'яті, національних і місцевих музейних та архівних установ, зацікавлених інституцій громадянського суспільства публічних заходів,

історико-пошукових акцій для популяризації (особливо серед дітей і молоді) вивчення історії Донбасу та Криму як невід'ємної та органічної частини України.

2. Здійснення на національному та місцевому рівнях комплексних організаційних і комунікативних заходів із популяризації визначних історичних діячів, учасників національно-визвольних змагань, а також сучасних громадсько-політичних діячів та Героїв новітньої російсько-української війни, родом із Донбасу, Криму та Південно-Східної України.

3. Активізація інформаційної та роз'яснювальної роботи щодо протидії інформаційно-психологічним диверсіям РФ та її проксі-суб'єктів на територіях, прилеглих до анексованого Криму та окупованих ОРДЛО. При цьому особливо важливо забезпечити проактивність такої роботи (не тільки постфактумне реагування, а послідовне просування в інформаційному просторі власного порядку денного з усіх актуальних питань політики національної пам'яті), а також тісну взаємодію з правоохоронними органами (для оперативного та кваліфікованого притягнення пособників держави-агресора до кримінально-правової відповідальності).

Загрози Московського патріархату для національної безпеки України

З метою нейтралізації викликів і загроз, котрі несе Україні агресивна зовнішня політика Росії засобами й механізмами Московського патріархату, доцільними будуть такі заходи:

1. Продовження Міністерством закордонних справ України традиції діалогу зі Вселенською Патріархією щодо сприяння у вирішенні проблем демократичного впорядкування буття Українського Православ'я як повноправного суб'єкта міжнародно-релігійних відносин та проведення консультацій із главами Православних Автокефальних Церков щодо нівелювання впливу Московського патріархату на релігійне життя в Україні.

2. Ініціювання Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури України, Національною академією наук України з метою донесення правдивої історії Українського народу й, зокрема, історії Української Церкви, та викорінення її російських фальсифікацій запровадження викладання в закладах загальної середньої освіти предмета «Історія релігій світу», а в закладах вищої освіти — дисципліни «Релігієзнавство». Задля просвітництва всіх верств українського громадянства розробити низку науково-освітніх програм, присвячених феномену християнства в контексті історії України, масово поширюючи їх засобами сучасних інформаційних комунікацій і технологій.

3. Підготовка Міністерством культури України за сприяння експертної спільноти консолідованого проекту Концепції державно-конфесійних відносин та подання його на розгляд Верховної Ради України. Мета документа — запропонувати адекватну нинішній ситуації модель державно-церковної взаємодії, відповідно до якої в подальшому відбуватиметься синхронізація законодавства у сфері свободи совісті і свободи релігії.

4. Розроблення Міністерством оборони України, Міністерством юстиції України, Міністерством культури України та Міністерством охорони здоров'я України разом з іншими зацікавленими відомствами проекту Закону України «Про службу капеланів» та відповідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для уніфікації Збройних Сил України зі стандартами НАТО та правового забезпечення організації служби військових капеланів.

5. Вжиття підрозділами МВС та СБУ невідкладних заходів щодо попередження антиукраїнської діяльності з боку духовенства Московського патріархату, проросійськи орієнтованих квазіцерковних громадських структур у різних регіонах України, зокрема на Буковині, Донбасі, Волині, Закарпатті, Запоріжжі, Одещині, Рівненщині, та особливо у прифронтовій зоні. Клірики промосковської церкви, щодо яких зафіксовані факти розпалювання міжконфесійної ворожнечі, зневажання національних символів, пропаганди ідей «руського міра», мають бути притягнуті до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Освіта і наука у формуванні історичної пам'яті та подоланні деструктивних впливів

Оскільки історична освіта є потужним засобом утвердження української ідентичності та державницької ідеології, досягнення цілей політики історичної пам'яті України потребує здійснення комплексу заходів у науково-освітній сфері. Йдеться, зокрема, про вдосконалення навчальних програм з предметів гуманітарного циклу, запровадження

елементів сучасної медіаосвіти в наявні навчальні курси з особливим акцентом на курси історії та суспільствознавства. Задля забезпечення єдиної освітньої лінії, що базується на єдиній інтерпретації національної історії, забезпечити розвиток таких представницьких для України напрямів:

Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України із залученням фахівців-істориків опрацювати в навчальних програмах з історії посилення європейського освітнього компонента (європейська історія, правова, політична система ЄС, європейські цінності, Україна як невід’ємна частина єдиної європейської цивілізації) домагатись постійного якісного оновлення навчальних матеріалів з історії і гуманітарного циклу в цілому, проведення фахових експертиз підручників, навчальних посібників тощо.

Міністерству освіти і науки України:

- розробити програму вдосконалення кадрової політики в освітній сфері і превентивної діяльності з метою недопущення використання шкільних класів та університетських аудиторій як майданчиків поширення антиукраїнської пропаганди та псевдоісторичних міфологем «русского міра»;
- інтенсифікувати розвиток медіаосвіти як засобу практичного опанування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і одночасно інструмента протидії інформаційній агресії, у т. ч. через викривлене подання української історії.

Міністерству освіти і науки України, навчальним закладам різного рівня і форм власності для пропагування

сучасних наукових розвідок з національної історії ширше залучати різноманітні канали комунікації. Перспективною в цьому контексті є промоція науково-популярних історичних проєктів («ЛікБез. Історичний фронт», історичний клуб «Холодний Яр», «Відкрита школа історії»), онлайн-курсів Prometheus з історії України («Новітня історія України: від початку Другої світової війни до сучасності», «Вибрані питання європейської історії» тощо). Останнє особливо актуально у зв'язку із поширенням неформальної освіти та експоненційним зростання різноманітних форм онлайн-освіти.

Культурна спадщина як елемент політики історичної пам'яті

1. Кабінету Міністрів України:

- розглянути питання створення окремого державного органу з охорони культурної спадщини на рівні державного агентства і відповідну управлінську вертикаль;
- підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України закон про приєднання України до Другого Протоколу до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, який передбачає дієві заходи щодо порушників Конвенції, включно із кримінальним переслідуванням і екстрадицією конкретних осіб, що скоїли злочини, пов'язані зі знищенням, викраданням культурних цінностей, нападами на них, використанням у воєнних цілях.

2. Міністерству культури України:

- разом з Інститутом археології НАН України підготувати зміни до законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про регулювання містобудівної діяльності», які забезпечували б обов'язковість погодження регіональними органами охорони культурної спадщини програм і проектів будівельних робіт на територіях, що мають історико-культурне значення, а також проведення наукової археологічної експертизи перед погодженням відповідних проектів землеустрою;
- прискорити розробку законопроектів, що стосуються модернізації системи обліку культурних цінностей;
- забезпечити створення загальнодержавного електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини і культурних цінностей, передбачивши розробку чітких критеріїв та процедур занесення і вилучення з нього відповідних об'єктів, розширеного переліку даних про занесені об'єкти.

3. Прискорити розгляд у Верховній Раді України законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та статті 44 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 22 лютого 2018 р. № 8050.

Історико-меморіальна тематика у відносинах із європейськими сусідами України

Важливість розвитку стратегічного партнерства України та Польщі, державно-суспільна значущість розв'язання конфліктів пам'яті, втілення політики примирення народів у контексті євроінтеграційних процесів і вироблення спільного бачення подій та наслідків української та польської історії зумовлюють необхідність реалізації таких заходів:

1. Адміністрації Президента України ініціювати створення українсько-польської Спільної Президентської Комісії щодо складних питань історії, зокрема Волинських подій 1943 р. Комісія має обговорити концепції, точки зору, суперечності, які існують у науковому співтоваристві та громадській думці обох країн щодо Волинських подій 1943 р., опрацювати питання про спільність та відмінність у трактуванні подій українською та польською сторонами, питання об'єднаної бази.

За результатами роботи Комісії на принципах діалогу та партнерства, рівноправного залучення всіх зацікавлених суб'єктів держав, науковців, громадянського суспільства до процесів формування та реалізації політики порозуміння та примирення виробити «Декларацію українсько-польського примирення». Документ має визначити історичні витоки як українсько-польських непорозумінь, так і співпраці, виявити та засудити обопільні злочини, які мали місце, зафіксувати базові цінності обох країн, об'єднуючі елементи, що пов'язують минуле, сучасне та майбутнє, сформулювати основні засади консолідованої ідеології стратегічного партнерства та розвитку України і

Польщі. Доцільно, щоб узгоджений документ був оголошений за участі президентів України та Польщі на спільному засіданні парламентів двох держав.

2. Верховній Раді України в контексті розробки та втілення політики примирення та поліпшення міжнародного іміджу України:

- провести парламентські слухання (або засідання «круглого столу») на тему: «Складні питання спільної історії та сучасні українсько-польські відносини»;
- інтенсифікувати роботу групи Парламентської асамблеї України та Республіки Польща, сформувати міжпарламентську комісію з депутатів Верховної Ради України та польського Сейму, яка б діяла на постійній основі та оперативно реагувала би на випадки маніпулювання конфліктною історією в обох країнах.

3. Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, Національній академії наук України, Українському інституту національної пам'яті, місцевим органам влади:

- у рамках реалізації Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21.03.1994 р. звернутися до органів польської влади з пропозицією щодо спільного сприяння роботі проекту «Пам'ять без кордонів» та організувати двосторонні заходи для впорядкування кладовищ на території України та Польщі;

- розробити та запровадити програму реалізації науково-грантових та культурно-інформаційних проєктів, спрямованих на встановлення тісних зв'язків між Україною та Польщею для дослідження складних сторінок історії, а також із зарубіжними країнами для обміну досвідом ефективного вирішення проблем конфліктної історії;
- активізувати й удосконалити співпрацю центральних державних та місцевих органів влади з організаціями польської національної меншини (проведення консультацій з різних етнонаціональних аспектів місцевого життя, сприяння організації польських етнічних фестивалів, днів національної культури, виділення ефірного часу на місцевих радіо- і телеканалах, площ у періодичних виданнях тощо);
- у рамках державно-приватного партнерства створити спеціалізований фонд фінансової підтримки реалізації проєктів дослідження конфліктної історії.

4. Міністерству закордонних справ України:

- спільно з Міністерством освіти і науки України, Національною академією наук України, Українським інститутом національної пам'яті та з метою формування позитивного іміджу України, налагодження діалогу між державами та суспільствами, оперативної реакції на випадки спекуляції на історичних фактах та маніпуляції історією на міжнародній арені інтенсифікувати діяльність з популяризації української історії, втілювати систему заходів щодо інкорпорації в польський соціокультурний простір правдивої історії України;

- створити при МЗС України сектор реалізації української історичної політики за кордоном і налагодити співпрацю з Радою історичної дипломатії при Міністерстві закордонних справ Польщі, яка на своїх засіданнях обговорює польсько-українські історичні відносини;
- згідно з домовленостями МЗС України та Польщі інтенсифікувати працю істориків, правників, демографів, які вивчатимуть архівні матеріали щодо конфлікту на Волині, сприяти роботі спільної історичної комісії, створеної Інститутами національної пам'яті України та Польщі, а також Польсько-українського форуму істориків, висновки яких стануть важливим кроком на шляху примирення. Особливо важливо визначити справжню кількість жертв з обох сторін та провести роботу зі складання якнайдетальнішого поіменного списку загиблих та постраждалих у конфлікті. Науковці мають запропонувати прийнятну сучасну модель спільного погляду на історію для українців і поляків, інкорпорацію в історію України наративу про Волинську трагедію;
- ініціювати та підтримувати заходи, спрямовані на активізацію історико-гуманітарного співробітництва у прикордонних з Польщею областях;
- сприяти розширенню міждержавного співробітництва загальноосвітніх установ, організацій науки і культури, інститутів громадянського суспільства для всебічного вивчення історії, краєзнавства та національних традицій українців та поляків.

5. Міністерству культури, Міністерству освіти і науки, Українському інституту національної пам'яті:

- урахувуючи європейський досвід примирення, запропонувати польській стороні будівництво спільного Музею українсько-польської історії. Розглянути варіант створення тематичного музею або пересувної виставки, що присвячені Волинській трагедії. З метою підвищення рівня інформованості про складність історії музей (виставка) має представити різні точки зору та інтерпретації подій відповідно до засад історичності, об'єктивності та толерантності, стати форумом для дискусій, роздумів, навчання та виховання;
- сприяти розвитку історичного туризму з метою пізнання історії України та Польщі, подолання негативних стереотипів та обопільного поліпшення іміджу.

6. Міністерству фінансів України забезпечити фінансування роботи істориків, правників, демографів, які комплексно вивчатимуть проблеми українсько-польських відносин. Передбачити витрати на систематичне опрацювання архівних документів, підготовку та видання збірників документів та іншої наукової літератури.

7. Міністерству інформаційної політики України, Державному комітету телебачення і радіомовлення України, Українському інституту національної пам'яті:

- заснувати інформаційно-аналітичний центр «Україна – Польща: спільна історія» для забезпечення формування й координації реалізації державної історичної політики та політики примирення. Серед функцій центру мають бути: 1) моніторинг поточного стану польської історичної політики, оперативне

реагування на «історичні» претензії з боку Польщі та країн-опонентів, підготовка коментарів для ЗМІ, участь у міжнародних історичних дискусіях; 2) розроблення наукових рекомендацій з метою висвітлення складних тем українсько-польських відносин в інформаційних програмах, документальних і художніх фільмах, експозиціях музеїв; 3) проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення;

- запропонувати польським ЗМІ започаткувати низку спільних історико-культурних та просвітницьких проєктів, спрямованих на поширення історичних знань, діалогу для нівеляції конфліктів історичної пам'яті, широко представляти в українських та польських ЗМІ українське бачення проблеми Волинської трагедії;
- передбачити фінансування виробництва кінофільмів та серіалів з об'єктивним висвітленням українсько-польських відносин; креативну соціальну рекламу з наголосом на спільних українсько-польських історичних подіях та постатях, що культивують культуру примирення історичної пам'яті, толерантних відносин, запропонувати та використовувати об'єднуючий слоган (наприклад, відоме гасло, засадниче для української та польської історії: «За нашу і вашу свободу!»).

8. Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України:

- сформуванню Українсько-польську історико-педагогічну комісію зі створення спільних шкільних підручників з історії авторськими колективами України

та Польщі. До втілення ідеї спільного підручника провести науково-дидактичний аналіз чинних українських та польських підручників з історії, запропонувати польській стороні обопільно змінити на толерантніший спосіб представлення України і українців у підручниках з історії Польщі та Польщі і поляків — у підручниках з історії України;

- організувати польсько-українську педагогічну конференцію, на якій зіставити зміст і методики викладання історії в Польщі та в Україні, використати позитивний досвід сторін та обговорити як конфліктні сторінки, так і факти співпраці;
- підготувати спецкурси та освітні програми з тем спільної українсько-польської історії для закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти;
- інтенсифікувати роботу Українсько-польської ради обміну молоддю та розробити програму молодіжного обміну;
- ініціювати спільні українсько-польські магістерські та докторські програми у навчальних закладах вищої освіти України та Польщі і підтримувати студентський обмін в рамках цих програм;
- надати стипендії для підготовки польських студентів за програмами бакалаврату, магістратури та для навчання в аспірантурі на історичних факультетах українських ЗВО і залучення їх до спільних досліджень;
- регулярно проводити літні школи молодих учених-істориків за участю провідних представників історичної науки обох країн.

9. Міністерству освіти і науки України, Національній академії наук України, Національній академії педагогічних наук України, Українському інституту національної пам'яті:

- забезпечити наукову експертизу всіх проектів та ініціатив у руслі державної політики пам'яті, що пов'язані з історією українсько-польських відносин;
- внести у тематичні плани науково-дослідних робіт на 2019–2020 рр. теми досліджень про роль історичної науки у вирішенні проблем українсько-польського примирення, механізмів нівеляції негативних стереотипів, трансформації колективних уявлень про історичне минуле, їхнього впливу на національну безпеку. У наукових дослідженнях приділяти більше уваги питанням аналізу моделі польсько-німецького примирення в сучасному суспільному дискурсі та критичного переосмислення досвіду втілення її на практиці;
- розробити цільову програму «Історія України та Польщі: співпраця та конфлікти в контексті історії Європи» (2019–2020 роки) для поширення історичних знань в Україні, Польщі та на міжнародній арені, що сприятиме міждержавному примиренню;
- провести спільну конференцію на тему: «Роль українців в історії Польщі та поляків – в історії України»;
- започаткувати спільний науково-видавничий проект «Місця пам'яті: Україна та Польща».

10. Українському інституту національної пам'яті спільно з Інститутом історії НАН України та Інститутом полі-

тичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України розробити моделі спільного погляду на історію для українців і представників національних меншин, інкорпорації в історію України регіональних нарративів. Для її обговорення організувати комунікативні заходи (конференції, «круглі столи», фахові дискусії) з представниками національно-культурних товариств та просвітницьких установ національних меншин.

11. Міністерству інформаційної політики України, Українському інституту національної пам'яті забезпечити створення науково-популярних сайтів та блогів різними мовами (українською, румунською, угорською, англійською та ін.), які могли б грати роль дискусійних майданчиків і одночасно висвітлювати сучасну українську точку зору на українсько-угорські та українсько-румунські відносини у ХХ ст.

Авторський колектив

Яблонський Василь Миколайович	тимчасовий виконавач обов'язків директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент
Лозовий Віталій Станіславович	завідувач відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор
Валевський Олексій Леонідович	провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник
Здіорук Сергій Іванович	провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України
Зубченко Сергій Олександрович	заступник завідувача відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

**Іщенко
Андрій Юрійович**

завідувач редакційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

**Карпенко
Микола Миколайович**

головний консультант відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

**Литвиненко
Олександр Миколайович**

головний консультант відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

**Степико
Михайло Тимофійович**

головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

**Токман
Володимир Валерійович**

головний консультант відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

**Черненко
Тетяна Василівна**

головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Наукове видання

Василь Миколайович ЯБЛОНСЬКИЙ
Віталій Станіславович ЛОЗОВИЙ
Олексій Леонідович ВАЛЕВСЬКИЙ
Сергій Іванович ЗДІОРУК
Сергій Олександрович ЗУБЧЕНКО та ін.

**ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

За загальною редакцією кандидата історичних наук,
доцента *В. М. Яблонського*

Редактор *Т. В. Карбовнича*

Відповідальний за випуск *А. Ю. Іщенко*

*На обкладинці використано фото
Belogorodoff / Shutterstock.com
відповідно до умов стандартної ліцензії Shutterstock.com*

Формат 60×84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 5,5.
Наклад 200 пр. Зам. № ДФ

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7А, Київ, 01030.
Тел./факс: (044) 234-50-07.
e-mail: info-niss@niss.gov.ua
<http://www.niss.gov.ua>

ПП «Видавництво Фенікс»,
вул. Шутова, 13Б, Київ, 03067.
www.fenixprint.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.